

19. Yüzyıl Hive Hanlığı Karakalpaklarına Ait Bazı Toprak Belgelerinin Dili

The Language of Some Land Documents from the 19th century Belonging to the Karakalpaks in the Khanate of Khiva

Taghi SALAHSHOUR

HASANKOHAL¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan, Türkiye.

¹Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Faculty of Humanities and Letters, Ardahan University, Ardahan, Türkiye.

taghisalahshour@gmail.com

Lira MAIRAMBEK KYZY²

²Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, Türkiye.

²Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Faculty of Humanities and Social Sciences, Fırat University, Elazığ, Türkiye.

lira1990@inbox.ru

Geliş Tarihi/Received 30.09.2025

Revizyon/Revision 13.04.2026

Kabul Tarihi/Accepted 23.04.2026

Yayın Tarihi/Publication Date 15.05.2026

Atıf

Salahshour Hasankohal, T., & Mairambek Kyzy, L. (2026). 19. Yüzyıl Hive Hanlığı Karakalpaklarına Ait Bazı Toprak Belgelerinin Dili. *Turcology Research*, 86, 369-393.

Cite this article

Salahshour Hasankohal, T., & Mairambek Kyzy, L. (2026). The Language of Some Land Documents from the 19th century Belonging to the Karakalpaks in the Khanate of Khiva. *Turcology Research*, 86, 369-393.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

19. yüzyılda Hive Hanlığı'nda toprak mülkiyeti büyük ölçüde soyluların ve din adamlarının elinde yoğunlaşmıştır. Bu imtiyazlı sınıflar, bölgenin en verimli tarım arazileri, meraları, su kaynakları ve sulama altyapısı üzerinde belirleyici bir denetime sahip olmuştur. Hanlığın tebaası ise genellikle *memleke-i pâdishâhî* veya *memleke-yi pâdşalık* olarak bilinen devlet toprakları üzerinde yerleşik durumda olup bu arazileri daimî kiracı sıfatıyla işletmiştir. Söz konusu tebaayı Özbek, Türkmen, Kazak, Karakalpak gibi topluluklar oluşturmuş ve bunlar belirli yerleşim alanlarını mesken edinmiştir. Bahsi geçen topluluklar, toprak mülkiyeti, kullanım hakkı veya araziyle ilgili tüm hukuki işlemleri hanlık makamlarına bağlı olarak sürdürmüştür. İlgili resmî yazışmalar, dilekçeler ve talepler doğrudan hanlığın merkezî yapısıyla yürütülmüştür. Bu çerçevede toprak mülkiyeti ve hukuki işlemlere dair çok sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada 19. yüzyıl Hive Hanlığı topraklarında ikamet eden Karakalpaklara ait yedi adet toprak belgesi incelenmiştir. Belgeler Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış olup alt makamdan üst makama yazılan beş adet dilekçe, bir adet muhtıra ve bir adet toprak kaydından oluşmaktadır. Adı geçen belgeler, bugüne kadar İvanov, Yuldashev, Bregel, Andrianov gibi tarihçiler tarafından neşredilmiş ve 19. yüzyıl Hive Hanlığı tarihi, hanlıktaki Türkmen ve Karakalpakların sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkileri açısından ele alınmıştır. Çalışmanın amacı belgeleri dil ve üslup özellikleri ve söz varlığı açısından incelemek ve metinleri Türkoloji araştırmalarına kazandırmaktır. Söz konusu toprak belgeleri, hanlıktaki Karakalpakların sosyo-ekonomik ilişkilerini, yerleşim bölgelerini, sınıfsal yapısını ve toprak mülkiyeti sisteminin işleyişini yansıtmaktadır. Aynı zamanda Karakalpak boyları arasındaki ilişki ve anlaşmazlıklara, toprak sahibi olanların konumuna ve toprak paylarının miktarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla belgeler söz varlığı açısından da oldukça zengindir ve toprak terimleri, boy adları, coğrafi terimler, kişi adları, ünvanlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hive Hanlığı, Karakalpaklar, toprak hukuku, toprak belgeleri, söz varlığı.

Abstract

In the 19th century, the Khanate of Khiva's land was mostly owned by the nobility and clergy. These privileged classes exercised decisive control over the region's most productive agricultural land, pastures, water resources, and irrigation infrastructure. Also, the peasants in the Khanate generally settled on state lands known as *memleke-i pâdishâhî* or *memleke-yi pâdshalik*, operating these lands as permanent tenants. These communities included Uzbeks, Turkmen, Kazakhs and Karakalpaks, among others, and settled in specific areas. The communities carried out legal transactions relating to land ownership and use rights under the authority of the Khanate. Relevant official correspondence, petitions and requests were handled directly with the central khanate authorities. Thus, a large number of documents relating to land ownership and legal transactions have survived. This paper analyses seven land documents belonging to the Karakalpaks who lived in the Khiva Khanate territory in the 19th century. The documents, which are written in Chagatai, consist of five petitions sent from lower to higher authorities, one memorandum, and one land record. These documents have been published by historians such as Ivanov, Yuldashev, Bregel and Andrianov, and analysed in terms of the history of the Khiva Khanate in the 19th century, as well as the socio-cultural and economic relations between the Turkmen and the Karakalpaks within the Khanate. The aim of this paper is to analyse the documents in terms of their language, style and vocabulary, and to contribute to Turkology research. The land documents in question reflect the Karakalpaks' socio-economic relations, settlement areas, class structure, and the way their land ownership system functioned in the Khanate. It also contains important information on the relationships and disputes between the Karakalpak tribes, the status of landowners and the size of landholdings. Therefore, the documents are also rich in vocabulary, displaying diversity in terms of land, tribal, geographical, personal and title names.

Keywords: Khanate of Khiva, Karakalpaks, land law, land documents, vocabulary.

Giriş

Hive Hanlığı, XVI. yüzyılın başlarında Harezm bölgesinde kurulmuş ve 1920 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Hanlığın iktisadi hayatı genellikle tarıma, hayvancılığa ve bunların ürünlerinin işlenmesinden ileri gelen iş kollarına dayanmıştır (Saray, 1998). XVII. yüzyıldan sonra kanal açılarak sulama faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapılması tarım faaliyetlerinin gelişmesini mümkün kılmış ve bu durum hanlığın ekonomik yapısında belirleyici bir rol oynamıştır (Özkan, 2022, s. 113). XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Hive’de nüfusun %90’dan fazlası tarımla uğraşmış, halkın ana geçim kaynağı tahıl üretimi ve bahçecilik olmuştur. Ancak toprağın çok küçük bir kısmı (%5 civarı) köylülere ait iken büyük bir kısmı han, beyler ve diğer ileri gelenlerin kontrolü altında toplanmıştır (Navruzov, 1990, ss. 49-50). Böylece toprak mülkiyeti, yalnızca ekonomik bir unsur olmaktan çıkıp aynı zamanda siyasi otoritenin ve toplumsal hiyerarşinin temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Hive Hanlığı’ndaki toprakların yaklaşık 9/10’unu elinde tutan aristokrasi ve ruhani sınıf, bölgedeki en verimli tarım arazilerine, geniş meralara, su kaynaklarına ve sulama sistemlerine hâkimdi. En büyük toprak sahibi ise hanın kendisiydi. Han, yalnızca geniş topraklara sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda devlet toprakları üzerinde mutlak tasarruf hakkına da sahip bulunuyordu. İç ve dış politikada güvendiği akrabalarına, saray mensuplarına, önde gelen isimlere ve devlet görevlilerine cömertçe toprak bağışlarında bulunuyordu (Yuldaşev, 1963, ss. 40-41).

Hanlıktaki topraklar ise üçe ayrılmıştır:

- a) *memleke-yi pâdşâhî* veya *memleke-yi pâdşalık* olarak bilinen devlete ait topraklar
- b) *mülk-i hâlis*, *mekân-ı hâlisî* ve *mezra’-ı hususî* şekillerinde anılan yöneticilere ait özel topraklar
- c) dinî ve hayır kurumlarına ait *vakıf toprakları* (Bregel, 1961, s. 94; İvanov, 1937, ss. 42-43).

Devlet topraklarını bildiren *memleke-yi pâdşâhî* terimi, Türkistan hanlıkları yazışmalarında da sık rastlanan bir terim olup ... *memleke-i pâdşâhîga muta’allık yerdin ...*, ... *memleke-i pâdşâhîga muzâf ve muta’allık bolğan yerdin ...*, *memleke-i pâdşâhîga ta’alluk tapğan yerdin ...* şeklindeki ifadelerde görülmektedir (Asqarova, 2015, s. 88, 90, 98, 100). Her türlü vergiden muaf olan ve “hibe/ihsan edilmiş” niteliği taşıyan (İvanov, 1937, s. 42) *mülk-i hâlis* terimi de aynı şekilde Türkistan hanlıkları yazışmalarında ... *mülk-i hâlis kılıp birdük ...*, ... *mülk-i hâliši bolsun ...*, ... *muşârun ileyhniñ mülk-i hâliši bilip ...* örneklerinde karşımıza çıkmaktadır (Asqarova, 2015, ss. 75, 99, 100, 102). *Mülk-i hâlišin* oluşumu ise özel arazileri artırmak amacıyla devlet topraklarının (*memleke-i pâdşâhî*) bireylere özel mülkiyet (*mülk-i hâliš*) olarak satılması sonucunda gerçekleşmiş ve bu işlemi bizzat hanlar onaylamıştır (Abdurasulov, 2015, s. 43).

Köylüler, Hive Hanlığı’nda çoğunlukla *memleke-yi pâdşâhî* topraklarının sakinleri ve daimi kiracıları olmuştur. Köylülere verilen arazilerin boyutu, arşiv belgelerine göre 5 ila 10 tanap¹ arasında değişmiştir. Bununla birlikte *bî-vatan* veya *bî-vatanlı* olarak bilinen topraksız köylüler ve yalnızca bir evin sığabileceği kadar küçük arazilere sahip olan köylüler bulunmuştur. Ayrıca köylüler sahip oldukları topraklar üzerinden *salgut* adı verilen toprak vergisini ödemekle yükümlü olmuştur (İvanov, 1940a, ss. 24-26).

Sözü edilen köylüler Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Karakalpaklar ve diğer etnik gruplardan oluşuyordu (İvanov, 1940a, s. 24). Bunların arasında Karakalpaklar, Aral çevresinde yoğunlaşan, zaman zaman hanlığa karşı direniş gösteren, vergi yükümlülüğü altında olan, yarı bağımsız topluluklardan biriydi (Nurmuhamedov vd., 1971, ss. 26-27). Harezm’in kuzey ucunda, Amuderya deltasına yerleştirilen Karakalpaklar, tarıma elverişli olmayan ıssız, çorak ve bataklık topraklarda üretim faaliyetlerine başlamıştır. Yüksek vergilere, yoksulluğa ve zorlu doğa koşullarına rağmen Karakalpaklar, çok asırlık sulama ve Aral kıyısı ile delta topraklarını geliştirme deneyimlerini kullanarak kısa sürede hanlıkta birkaç yeni tarım bölgesi oluşturmuş ve bu da devletin ekonomik gelişiminde büyük önem taşımıştır (Kamalov, 1958, s. 144). Amuderya deltasında yeniden sulama sistemlerinin oluşturulmasıyla Kallıköl, Kuskanatav ve Kegeyli olmak üzere üç ana Karakalpak tarım bölgesi ortaya çıkmıştır. Hayvancılık ve balıkçılığın yanı sıra Karakalpakların başlıca uğraşlarından biri ve temel geçim kaynağı tarım olmuştur (İvanov, 1940b, s. 24; Nurmuhamedov vd., 1971, ss. 28-29). Tarım ürünlerinden buğday, darı, arpa, pirinç yetiştirilirken tarım arazilerinin genişlemesiyle ürün çeşitliliği de artmış, zamanla pamuk, patates, pancar, salatalık, lahana, karpuz gibi ürünler de yetiştirilmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2006, ss. 109-110; Yılmaz, 2008, s. 299).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, XIX. yüzyılda Hive Hanlığı topraklarında ikamet eden Karakalpaklara ait yedi adet toprak belgesini dil, üslup ve söz varlığı açısından incelemek ve aynı zamanda belgelerin neşrini yapmaktır. Çalışmada söz konusu belgelerin incelenmesiyle dönemin dil özellikleri, kelime dağarcığı ve resmî yazışma dili ortaya konmaya çalışılacaktır. Belgelerin neşri, dil

¹ bk. Toprak Terimleri/*tanâb*

tarihi, ad bilimi, ağız araştırmaları gibi alanlarda yapılan çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Araştırma Problemi

XIX. yüzyıl Hive Hanlığı dönemine ait toprak belgeleri bugüne kadar daha çok bölgenin tarihî ve etnografik yönleri açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada belgelerin dili incelenmekte ve şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- a) XIX. yüzyıl Hive Hanlığı Karakalpaklarına ait toprak belgelerinin içerik ve kapsamı nedir?
- b) Bu belgelerde görülen dil ve üslup özellikleri nelerdir?
- c) Belgelerde yer alan toprak terimleri, ünvanlar, kişi adları ve coğrafi adlar nelerdir?

Araştırmanın Sınırları ve Yöntem

Araştırma, XIX. yüzyılda Hive Hanlığı topraklarında yaşayan Karakalpak boylarına ait yedi adet toprak belgesiyle sınırlıdır. Belgelerden beşi dilekçe, biri muhtıra, biri ise toprak kaydı niteliğindedir. Çalışmanın kapsamı, yalnızca bu belgelerin dil, üslup ve söz varlığı bakımından incelenmesiyle sınırlı tutulmuştur.

Araştırmada betimleyici ve dil çözümleme yöntemleri kullanılmıştır. İlk aşamada belgelerin transkripsiyonu yapılmış, ardından metinler dilbilgisel, üslup ve söz varlığı açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca belgelerin tarihî bağlamını desteklemek amacıyla döneme ilişkin literatür incelenmiş; İvanov, Yuldaşev, Bregel, Andrianov, Jdanov, Kamalov, Baskakov gibi araştırmacıların çalışmaları başta olmak üzere konuya dair mevcut kaynaklardan yararlanılmıştır.

Hive Hanlığı'ndaki Toprak Hukuku Üzerine Araştırmalar

Türk-İslam devletlerinde konut, bahçe ve ağıl gibi taşınmazlar özel mülkiyet kapsamında değerlendirilirken tarım arazileri ile ormanlar genel olarak devlet mülkiyetinde kabul edilmiştir. Arazi sistemi başlıca üç kategoriye ayrılmıştır: *has*, *iktâ* ve *harâc*. Saraya tahsis edilen *has* araziler dışındaki toprakların önemli bir bölümü *iktâ* statüsünde olup bu araziler ordu mensupları arasında paylaştırılmıştır. Kasabalardan en küçük yerleşim birimlerine kadar vergiye tâbi nüfus ve ekonomik varlıklar düzenli biçimde kayıt altına alınmış; vergiler ise şer'î ve örfî vergiler olmak üzere iki ana grupta tahsil edilmiştir. *Has* ve *harâc* arazilerden elde edilen gelirler doğrudan devlet hazinesine aktarılırken *iktâ* arazilerinden toplanan vergiler, bu arazilerin tasarruf hakkını elinde bulunduran *iktâ* sahiplerine ödenmiştir (Kafesoğlu, 1997, s. 374).

XIX. yüzyılda Türkistan'daki toprak sistemi ise İslam hukukuna dayanmıştır. Bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı; *emlâk* "mülk, arazi, taşınmaz mal", *mülk* "kişiye ait mal", *mülk-i hurr* "devlet müdahalesinin sınırlı olduğu özgür mülk", *mülk-i hayr-ı hurr* "hayır amacıyla tahsis edilmiş özgür mülk", *vakf* "dini ve sosyal kurumların giderlerini karşılamak üzere bağışlanan mülk veya para", *harâc* "çiftçilerin ödediği arazi vergisi", *uşr* "gelirin onda biri oranında alınan vergi" ve *şuf'a* "bir taşınmazın satışında ortaklara veya komşulara tanınan ön alım hakkı" gibi temel kavramlar etrafında şekillenmiştir (Zaripov, 2021, s. 21).

Bu çerçevede şekillenen toprak düzeni ve mülkiyet ilişkileri, ekonomik yapının yanı sıra hukuki ve idari sistemi de belirlemiştir. Arazi tasarrufu, vergi yükümlülükleri ve mülkiyet hakları, yazılı belgeler aracılığıyla kayıt altına alınmış ve kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, toprak sisteminin işleyişine dair önemli verilerin arşiv belgeleri üzerinden izlenebilmesine imkân sağlamaktadır. Nitekim Türkistan'daki toprak hukukuna ilişkin mevcut bilgilerimizin önemli bir kısmı da bu belgelerin incelenmesine dayanmaktadır.

Türkistan hanlıklarındaki belgelerin bulunup Rus İmparatorluğu'na taşınma süreci hanlıkların işgal edilmesinin hemen sonrasına denk gelir. Örneğin, Hokand hanlarının arşiv belgeleri, general vali Kaufmann'ın emri üzerine, 1876 yılında Doğu bilimci Aleksandr Lyudvigoviç Kun tarafından Petersburg'a ulaştırılır (Troitskaya, 1968, s. 3). Aynı şekilde Münis ve Âgehî'nin kronikleri dâhil olmak üzere XIX. yüzyıl Hive hanlarının arşivine ait pek çok belge, 1873 yılında yine Kun tarafından götürülür (Andrianov, 1958, s. 11). Hive Hanlığı'ndan günümüze intikal eden bu belgeler, bir şekilde toprak hukukuyla bağlantılıdır ve a) *hanlığın farklı bölgelerindeki toprak sahiplerinin listeleri*, b) *vergi kayıtları ve arazi vergilerinin toplanmasıyla ilgili diğer belgeler*, c) *çeşitli kişi ve boyların arazi mülklerinin tanımları ve listeleri*, d) *tarhan yarlıkları*, e) *arazi bağışlarıyla ilgili yarlıklar*, f) *arazi alımları ve ipotekleri*, *arazi kiralama belgeleri*, g) *vakfiyeler*, h) *bazı raporlar, mektuplar, dilekçeler vs. şeklinde sınıflandırabilir* (Bregel, 1972, s. 32).

Hive Hanlığı'ndaki toprak hukuku ve tarım konusunda yapılan araştırmaları, Sovyetler dönemi öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Sovyetler öncesinde Murav'yev (1822), Danilevskiy (1851), Kaul'bars (1881), Veselovskiy (1877), Girşfel'd ve Galkin (1902-1903), Lobiseviç (1898), Lobaçevskiy (1912), Kostenko (1874), Krauze (1874), Kun (1873, 1876), Kondraşev (1916), Şkapskiy (1900) ve diğer araştırmacıların çalışmalarında bu konuya dair önemli veriler yer almaktadır. Ancak adı geçen konu, askerî keşif ve emperyalizmin genişleme arzusu perspektifinden ele alınmıştır.

Hive Hanlığı'ndaki toprak hukukuyla ilgili ilk çalışma İvanov'un 1937'de yayımladığı Seyid Muhammed Han'ın toprakları hakkındaki makalesidir. Daha sonra İvanov'un 1936'da (Kun'un Petersburg'a götürdüğü) Hive hanlarının arşivini keşfetmesi ve

1940'ta arşivi tanıtması, bilime büyük ölçüde arazi ve vergi konularıyla ilgili pek çok malzeme kazandırır. Bu yayın, belgelerin orijinalini okuma fırsatı bulamayan araştırmacıların başvurduğu birincil kaynak hâline gelir (Bregel, 1972, ss. 32-34). Hive Hanlığı'nın idari, sosyo-ekonomik, etnik yapısını ve çeşitli milletlerin bu topraklara yerleşimini araştırmak için değerli bir kaynak niteliğinde olan bu belgelerin (Andrianov, 1958, s. 11) büyük bir kısmının 1822-1862'li yıllara tekabül ettiği ve dilinin de Türkçe olduğu; belgelerin hanlıktaki *tarım ve sulama, vergi sistemleri, tahıl alımı ve tüketimi, gelir-gider kayıtları, kervansaray ve pazarlardan toplanan vergiler, vakfiyeler, atlı birlik ve askerî silahlanma, parayla ödüllendirilen devlet görevlileri listesi* gibi birçok önemli alanı içerdiği İvanov tarafından tespit edilir (İvanov, 1940a, ss. 16-17; 51-232). Bregel'in de belirttiği gibi, İvanov'un bu yayını, hanlığın sosyo-ekonomik tarihini aydınlatma amacı taşımaktadır (Bregel, 1972, s. 30) ve bir dil çalışmasının ötesinde bir tarih çalışmasıdır.

İlerleyen süreçte adı geçen arşiv belgelerinden yola çıkarak hanlıktaki toprak hukukuyla ilgili ilk bilimsel çalışma Sazonova (1946) tarafından gerçekleştirilir. Kısa bir süre sonra Yuldaşev (1953) hanlıktaki belgeleri ve bölgedeki tarımsal ilişkileri inceler. Gulyamov'un (1957), Harezmi'nin sulama tarihine ilişkin çalışmasında ise toprak ve vergi konularına değinilir. Böylece Sovyetler döneminde Hive Hanlığı'yla ilgili araştırmalar daha çok etnografik veya tarihî-etnografik yönde ilerler. Tolstov'un öncülüğündeki Harezmi Arkeolojik ve Etnografik Keşif Gezisi'nin faaliyetleri sonucunda bölgedeki Türkmenler ve Karakalpakların etnografyası ile ilgili pek çok eser neşredilir (Bregel, 1972, ss. 35-37). 1961 yılında Bregel tarafından Hive Türkmenlerinin tarihi üzerine bir çalışma yayımlanır. Bu çalışmada Türkmenlerdeki toprak hukukuna ve buna ilişkin bazı arşiv belgelerinin Rusça tercümesine yer verilir (Bregel, 1961, ss. 91-117; 231-272). 1966'da Koşçanov tarafından Rus işgalinden sonraki toprak hukukunu konu alan bir çalışma yapılır (Bregel, 1972, s. 40). 1967'de Bregel'in Hive'deki Karakalpaklar ile ilgili tarih çalışması neşredilir. Eser, XIX. yüzyılda Hive hanlarının arşivlerinden seçilen, Karakalpakların tarihi ve etnografyasına dair belgeleri içermektedir. Yayında kapsamlı bir giriş, belgelerle ilgili notlar, belgelerin Rusça tercümesi, dizin ve bazı belgelerin tıpkıbasımları yer almaktadır (Bregel, 1967). 1979'da Nuriyev, Türkmenlerdeki toprak ve su ilişkileri üzerine bir çalışma hazırlar. 1989 yılında Şayhova tarafından yapılan çalışmada XIX.-XX. yüzyıllarda Hive Hanlığı'ndaki sosyo-ekonomik (çoğunlukla tarımsal) ilişkilerin tarihine kaynak teşkil edecek hukuk belgeleri incelenir. Bu çalışmada *yarlıklar, satış belgeleri, ipotek belgeleri, vakfiyeler, kiralama belgeleri, dava dilekçeleri, feragatnameler, borç senetleri* olmak üzere pek çok resmi belge tetkik edilir. 2013'te Seitz tarafından hanlıktaki sulama ve tarımla ilgili bir yüksek lisans tezi yapılır.

Toprak Belgeleri ve İçeriği

Belge No. 1

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 467, varak 151b.

Tarihi: 1852

Dili: Türkçe

Türü: Muhtıra (yâddaşt)

Hakkında: Mangıt boyuna mensup biy² ve yüzbaşılardan, belirli tanıklar huzurunda, kendileri ve halkları adına (*şol mezkûr biyler ve yüzbaşılardan ve fuqarâlar hemeleri ittifâqları*) "6000 tanaplık arazinin Mangıt boyundan Devlet Nazar Biy'e devri" hususundaki kararlarını içeren bir belgedir. Belgede kararın oluşturulmasında yer alan bey, yüzbaşı ve tanıkların isimleri bulunmaktadır. Metnin son kısmında kaydedilen *yâddaşt bitildi* ifadesinden bu belgenin bir muhtıra kaydı olduğu anlaşılmaktadır. Belgede mühür yer almamaktadır. Bregel'e göre, bu metin, asıl belgenin bir kopyasıdır. Zira asıl belgede kişilerin ve tanıkların mühürlerinin bulunması gerekmektedir (Bregel, 1967, s. 26).

Belgenin özellikleri: Esas olarak *salgut* (toprak vergisi) kayıtlarına ayrılmış bir deftere yazılmıştır; boyutu 21,5x34,5 cm, satır sayısı 9

Yayınlar: İvanov (1940a, s. 148), belgenin tanımı, Yuldaşev (1959, s. 39) belgenin tanımı ve Rusça tercümesi), Bregel (1967, ss. 25-26, 79, 439) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 2

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 486.

Tarihi: Belirsiz

Dili: Türkçe

Türü: Toprak kaydı

Hakkında: Bu belge bazı Karakalpak boylarının toprak kaydını içermektedir. Belge metni, bir giriş kısmı olmaksızın *Mankıt*

² bk. Ünvanlar/biy

Yarğandağı yerler ifadesiyle başlamaktadır. Sonuç kısmının da olmaması belgenin tamamlanmadığını veya ilk ve son sayfalarının kaybolduğunu düşündürmektedir. Bregel, bu belgenin düzenlenme amacının belirsiz olduğunu, mali amaçlar için düzenlenmediğini, çünkü Karakalpakların oturdukları arazilerin boyutuna bakılmaksızın toprak vergisi ödediklerini belirtir (Bregel, 1967, ss. 26-27).

Belgenin özellikleri: Boyutu 21,5x35,5 cm, varak sayısı 4

Yayınlar: İvanov (1940a, ss. 214-218) belgenin Rusça tercümesi, Andrianov (1958, s. 119-112) belgenin Rusça tercümesi, Bregel (1967, ss. 26-29, 80-88, 440-443) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 3

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 192, 9. varak

Tarihi: Belirsiz

Dili: Türkçe

Türü: Dilekçe ('arîza-daşt)

Hakkında: Bu belge, Çınbay bölgesindeki Karakalpaklardan tahsis edilmesi gereken 500 tanaplık araziye dair Hive hanına yazılan bir 'arîza-daşt'tır. Metindeki *Qara Qalfaqğa bargandın soñ biylerni cem' kılıp hažretimiz biş yüz tanâb yer birsünler dip mihribân boldılar dib ayttuq* ifadesine bakıldığında, bu konuda han tarafından daha önce bir kararname verildiği ve bunun üzerine vaat edilen arazinin talep edildiği görülmektedir. Fakat *Hıttay, Qıpçaq Keneges, Manqıt* boyları, Çınbay'daki değil Kigeyli'nin doğu (*künçikar*) ve batısında (*künbatar*) yer alan, çamurlu (*köletrak*) ve bağ bahçeye, konuta elverişsiz (*bâğ havlığa münâsib irmes*) arazileri vermek istemektedirler. Boy beylerinin de araziye vermeye yanaşmadığı, halkın da rıza göstermediği (*fuqarâlar hem öz rızâlığı birle bermey turur*), hatta arazileri tam fiyatına satın almak istemelerine rağmen (*bahâ-yi tamâmı birle satqun hem berin dip ayttuq*) bir sonuç alınamadığı dilekçede ifade edilmektedir.

Belgenin özellikleri: Boyutu 15,5x22,8 cm, satır sayısı 12; belgenin arkasında 1 adet mühür bulunmaktadır.

Yayınlar: Bregel (1967, ss. 29-30, 89, 444) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 4

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 108, 166. varak

Tarihi: Belirsiz

Dili: Türkçe

Türü: Dilekçe ('arîza)

Hakkında: Bu belge, *Cavunğur, Çöllük, Qonrat* boylarının kendi aralarında arazi paylaşımı yapmak istedikleri ancak başaramadıklarına (*ir bölmekçi bolup irdi özleri böle bilmediler*) dair üst düzey yetkiliye yazılan bir dilekçedir. Dilekçede göl (*kölün köldey*), çöl (*çölün çöldey*), ziraate elverişli topraklar (*ihyâ yerin ihyâday*) ve bakir topraklar (*pertav yerin pertavday*) fark etmeksizin hepsinin eşit olarak bölünmesi (*tenlik birle bölüp berseler*) talep edilmektedir.

Belgenin özellikleri: Boyutu 12,3x20,8 cm, satır sayısı 11; belgenin arkasında 21 beye ait 21 adet mühür bulunmaktadır.

Yayınlar: Bregel (1967, s. 29, 90, 445) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 5

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 489, 20. varak

Tarihi: Belirsiz

Dili: Türkçe

Türü: Dilekçe ('arz-nâme)

Hakkında: Bu belge, Mangıt boyuna mensup beylerin Divan Beyi'ne yazdıkları bir dilekçedir. Dilekçede uzun zamandır Mangıtlara ait olan arazileri (*niçe zamândın ihyâ itip olturğan yerlerimiz*) İr Nazar Atalık'ın her gün ölçmek (*tanâb ur-*), beş parçaya bölmek (*biş böl-*) ve iki parçasını kendine almak (*ikisini öz hisşeme al-*) istediği, ayrıca bu eylemi her gün tekrar edeceğini ifade ettiği (*yene irtesi kün yine şol tarîka itermiz deydür*) belirtilmektedir. Dilekçenin devamında toprakların İrnazar Atalık tarafından bu şekilde ölçüldüğü takdirde Hive'deki Divan Beyi'ne (*Dîvân Bigi Ağa*) müracaat edecekleri ve onun emrini yerine getirecekleri; eğer İr Nazar Atalık'ın dedikleri olursa halk olarak gücenecekleri (*köp fuqarâlar köp âzürde bolurlar*) anlatılmaktadır.

Belgenin özellikleri: Boyutu 12x21 cm, satır sayısı 12; belgenin arkasında 4 beye ait 4 adet mühür bulunmaktadır.

Yayınlar: Bregel (1967, ss. 29-30, 91-92, 446) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 6

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 192, 89. varak

Tarihi: Belirsiz

Dili: Türkçe

Türü: Dilekçe

Hakkında: Bu belge, Divan Beyi'ne yazılan bir dilekçe olup Oraz Atalık'ın mahsulden alınan *deh-yek* vergisini ödemeyi reddetmesi anlatılmaktadır. Bregel, bu belgeyi, Karakalpakların *Han'ın arazilerini kiraladığını* gösteren önemli bir kanıt olarak değerlendirek belgeyi toprak hukuku ile ilgili bölüme dâhil etmiştir (Bregel, 1967, s. 30).

Belgenin özellikleri: Boyutu 6,7x11,2 cm, satır sayısı 9

Yayınlar: Bregel (1967, ss. 30, 93, 446) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belge No. 7

Bulunduğu Yer: Özbekistan Devlet Merkez Arşivi, Fond I-125, opis/envanter No. 2, cilt No. 489, 6. varak

Tarihi: 1872

Dili: Türkçe

Türü: Dilekçe

Hakkında: Bu belge, Divan Beyi'ne yazılan, Balgalı kabilesine ait toprakların kabile içinde paylaştırıldığına dair bir belgedir.

Belgenin özellikleri: Boyutu 11x22,3 cm, satır sayısı 14; belgenin arkasında 1 adet mühür yer almaktadır.

Yayınlar: Bregel (1967, ss. 29, 94, 447) belgenin tanımı, Rusça tercümesi ve tıpkıbasımı.

Belgelerin Dil Özellikleri

1. *beg* sözcüğü (EDPT, s. 322) metinlerde -g > -y ses değişimiyle *biy* şeklinde görülmektedir: *Maman Biy, İr Nażar Biy, Hâci Bek Biy, Şirmân Biy* vs. (No. 1/1). Baskakov, sözcüğün Türkmenler arasında *bek*, Karakalpaklar arasında *biy* olarak telaffuz edildiğini belirtmektedir (Baskakov, 1989, s. 66).

2. *té-* “demek, söylemek” (EDPT, s. 433) fiili belgelerde genellikle *di-* biçimindedir. Fakat tek örnekte *t’li* olarak *tip* “diye” (No. 4/10) şeklinde görülmektedir.

3. *yer* sözcüğü tek örnekte *ir* “yer” (No. 4/3) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

4. İki metin örneğinde sayılarla birlikte görülen *-lenci/-lençi* sıra sayı sıfatı görülmektedir: *yigirme-lenci* “yirminci” (No. 1/8), *yigirme üç-lençi* “yirmi üçüncü” (No. 7/14). Bu ek diğer Hive Hanlığı metinlerinde de *-lançl* biçimindedir (Kaman, 2012, s. 65; Yeni, 2018, s. 1462).

5. Çağatay Türkçesinde *dék/g* edatı sözcüklerden sonra gelmekte ve ayrı yazılmaktadır (Eckmann, 2017, s. 94). Bu edat metinde *münâsıp bolğudık yer* “uygun olan arazi” (No. 3/10), *Atalık Ağa aytgandık* “Atalık Ağa'nın söylediği gibi” (No. 5/12), *ikin ikküdük kâbil-i zirâ-at yerler* “ekin ekilecek tarıma elverişli yerler” (No. 7/5-6) biçimlerinde bitişik yazılmıştır. No. 4 metinde yer alan *köldey, çöldey, ihyâday, pertavday* (No. 4/6-7) sözcükleri ise *dék/g* edatının eklenmiş biçimlerine dair örnekleridir.

6. Klasik Çağatay Türkçesinde II. tip geçmiş zaman eki olan *-pdur/tur* (Eckmann, 2017, s. 131) metinde tek örnekte *turupdı* (No. 4/11) biçiminde *dur-* fiilinin *-r* sesi düşmüş ve önündeki ünlüsü düzleşmiş olarak görülmektedir.

7. Klasik Çağatay dönemi eserlerinden *Baburnâme*'de *-gAndA* (BN II-202b/25; BN II-185a/5; BN II-207b/7) şeklinde görülen zarf fiil eki tek örnekte *-genide* biçiminde karşımıza çıkmaktadır: *yibergeride* “gönderdiğinde” (No. 5/4).

Belgelerin Üslup Özellikleri

Hive hanlarının arşivine ait metinlerin çoğu Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır (Bregel, 1967, s. 72) ve bu durum mevcut toprak belgeleri için de geçerlidir. Ancak Çehoviç'in de belirttiği gibi, bu tür belgeler, ağırlıklı olarak Arapça kökenli hukuk terimlerinin yanı sıra arkaik unsurlar ve günümüzde kullanılmayan sözcüklerle dolu ağır bir dil yapısına sahiptir. Bu durum, belgelerin dilini modern dillerden oldukça farklı bir konuma taşımakta ve metinlerin anlaşılmasını güçleştirmektedir (Çehoviç, 1955, s. 223). Elimizdeki yedi belgeden biri muhtıra, biri toprak kaydı ve beşi *arîza* belgesidir. Muhtıra ve toprak kaydıyla ilgili örneklerin sayıca yalnızca birer adetle sınırlı olması nedeniyle bu belgelere ilişkin üslup özelliklerini genel geçer biçimde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çalışmada yalnızca *arîzaların* üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

Arapça kökenli olup “küçükten büyüğe takdim etme” anlamına gelen *arîza*, Osmanlı diplomatiğinde ayrı bir belge türü olarak bilinir (Kütükoğlu, 1998, s. 321). Benzer durum Doğu Türklüğü için de geçerlidir. Türkistan diplomasisinde *arîza*, sözlü ya da yazılı olarak üst makama sunulan bir anlatıdır. Bu belge türü, içerik bakımından *rapor*, *resmî yanıt* ve *dilekçe* özellikleri taşıyabilir. Tüm *arîzalar* hanlara veya beylere yönelik olup *cihân-penâhâ*, *bende- nüvâzâ* şeklindeki hitaplarla başlar ve *ilâhi selâmet başend et-tağşîr et-tağşîr et-tağşîr* ifadeleriyle sona erer (Troitskaya, 1968, s. 10). Bu terim belge No. 3'te ‘*arîza-daşt*,

No. 4'te 'arîza, No. 5'te 'arz-nâme şeklinde geçmektedir. Belge No. 4'te 21 adet ve No. 5'te 4 adet mührün bulunmasından ötürü bu iki belge, Kütükoğlu'nun (1998, s. 315) "çok imzalı arzuhal" şeklinde tarif ettiği *mahzar* belge türüne benzemektedir. Ancak belgelerde görülen 'arîza, 'arz-nâme terimlerinden dolayı hepsi *arîza* olarak değerlendirilmiştir.

Söz konusu arîzalar doğrudan belgenin sunulduğu kişinin elkabı (inscriptio) ile başlamaktadır. Hive hanına sunulması hâlinde:

Arîza-daşt bi-cânib-i 'âlî-câh mu'allâ cây-gâh melik-i devrân zillü'r-raḥman bâ'îşü'l-emn ve'l-emân Ebü'l-Muẓaffer ve'l-manşûr ḥazret-i ḥarezmsâh sellemehullah te'ala şâhâ cihân-penâhâ (No. 3);

Üst düzey bir yetkiliye sunulduğunda:

İmâret-penâh eyâlet ve hükûmet dest-gâh muḥarreb-i ḥazret-i ḥarezmsâh şecâ'at-âşârîğa (No. 4);

Divan Beyi'ne takdim edildiğinde:

Mürüvvet-mevâdd şefkat ve merḥamet-nihâdî dîvân bigi aḡa dâme devletühü aḡanın cenâb-ı ferâset-me'âblarığa (No. 5);

'İzzet ü ḥürmet penâhımız dîvân bigi aḡamızıñ hâtır-ı şerîfleriğa (No. 6);

'Âlî-câh mu'allâ cây-gâh vezâret-penâh muḥarreb-i ḥazret-i ḥarezmsâh muḥabbet-pîşe ve meveddet-endîşe dîvân bigi aḡamız sellemehullah ta'âla 'anî'l-âfât ve'l-beliyyât (No. 7) gibi lakaplar kullanılmaktadır.

Elkabdan sonra nakil (narratio) kısmı gelmektedir. Nakil bölümü *kulluk 'arızımız kim* (No. 3), *'arz-ı iḥlâş ü i'tikâdlarımız bu kim* (No. 4), *bu ʔarîğa 'arz kılılır kim* (No. 5), *i'lâm kılurmız* (No. 6) ifadeleri ile başlamakta ve sonrasında olay hakkında bilgi verilmekte veya herhangi bir durumdan şikâyet edilmektedir. Nakilden sonra dua bölümü yer almaktadır. Dualar *fuḡarâlar heme sizniñ ḡaḡqıñızğa du'a-yı ḡayr itip turupdı* (No. 4), *ferâgatlıḡ bile ḡazretimniñ fuḡarâları du'a-yı ḡayrlarıda turur* (No. 7) şekillerinde kısa tutulmaktadır. Padişaha yazılan belge No. 3'te dua kısmı *eṭrâf [ü] eknâf ferâgatlıḡ narḡ-ı erzân fuḡarâlarıñız du'a-yı devletiñizğa meşḡûl tururlar* biçiminde elkabdan sonra gelmektedir. Duayı takip eden hâtıme kısmı *imdi şâḡib-i iḡtiyâr tururlar et-taḡşîr et-taḡşîr et-taḡşîr* (No. 3), *ḡazretniñ fuḡarâların ḡoş-vaḡt itseñiz şevâb aldıḡa dâḡil bolursız* (No. 4), *imdi öz emriñizge köz tutarmız* (No. 6) ifadeleriyle son bulmakta, son söz *arîzanın muhatabına* bırakılmaktadır. Arîzaların dördünde tarih (datatio) bulunmamaktadır. Sadece belge No. 7'de *şevvâl aynıñ yigirme üçlençi pençşenbe* (No. 7) tarihi yer almaktadır. Mühür ise No. 3, No. 4, No. 5 ve No. 7'de mevcuttur.

Belgelerin Söz Varlığı

Toprak Terimleri

yer – "toprak, arazi" anlamına gelen bu sözcük metinlerde toplam 109 kez geçmektedir. Ayrıca bu sözcükle oluşturulan *şerîk yer*, *müşterek yer*, *çek orta yer*, *da'vâlı yer* ve *ḡazretimizniñ yeri* kavramları birer toprak terimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

müşterek yer/şerîk yer – Bu kavramlar, birden fazla kişi veya boyun ortak kullanımına ait olan toprakları ifade etmek için kullanılmaktadır. Örnekleri *Ḥıṭay ḡalkı bile Kıpçaḡnı şerîk yeri*, *Çirüçi Fâzıl Bek Biy bile Ḳazayaklı Molla Bek Birgen, Ayteke 'Abdullah Baynı müşterek yerler*, *Anna Ḥıṭay Mîrzâ Fûlâdnı bile Ayteke Nur Muḡammedni müşterek yeri*, *Bişsarı ḡalkı bile Çirüçi ḡalkı, Anna ḡalkı, Ḳuyun ḡalkı, Ḳayçılı ḡalkını müşterek yerleri* gibi ifadelerde görülmektedir.

çek orta yer – Bregel bu terimi *пограничная земля* "sınır arazisi" şeklinde tercüme etmiştir (Bregel, 1967, s. 80). Bir arazi parçasının, bir başka arazi ile sınır oluşturduğu toprakları ifade eden bu terim, *Ḥıṭay ḡalkını Ḳoñrat bile çek orta yeri* "Ḥıṭay boyunun Ḳoñrat boyuyla sınır arazisi" örneğinde görülmektedir. Burada sınır anlaşmazlıkları olmaması adına boylar arasında toprak sınırı belirlemeye gidildiği söylenebilir.

da'vâlı yer – Bu terim, üzerinde bir anlaşmazlık veya dava süreci devam eden araziye ifade etmektedir. Metindeki *Çirüçi 'İyd Ḳulı bile İki? Şeyḡ Çın Muḡammedni da'vâlı yeri*, *Ḳuyun Cubanç bile Ḳoñrat ḡalkını da'vâlı yeri*, *Ḳıpçaḡ bile Baymaklı ḡalkını da'vâlı yeri*, *Ḳazayaklı ḡalkı bile Uyḡur ḡalkını da'vâlı yeri* örneklerine bakıldığında arazi anlaşmazlığının kişiler veya boylar arasında yaşandığı görülmektedir.

ḡazretimizniñ yeri – "hükümdarın yeri" anlamına gelen bu ifade *memleke-yi pâdşâhî* olan bilinen devlet topraklarının köylüler tarafından kiralandığının ispatı niteliğindedir. Belge No. 6'da geçen *ḡazretimizniñ yeriğa ikken yeti batman buḡday tört batman arfa...* örneği toprakların tarım başta olmak üzere çeşitli amaçlarla kiralandığını düşündürmektedir.

iḡyâ – Bregel bu terimi *живой, орошенной* "canlı, sulanmış" şeklinde çevirmiştir (Bregel, 1967, s. 79). Esasen "diriltme, canlandırma" anlamına gelen bu sözcük (Devellioğlu, 2010, s. 485) "işlenmiş, tarıma kazandırılmış toprak" olarak da düşünülebilir. Sözcük metinlerde *iḡyâ ve emvât, iḡyâ yer, iḡyâ it-* örneklerinde görülmektedir. Ayrıca *iḡyâ* bir hukuk terimi olarak "üzerinde bina, ağaç vb. bulunmayan arazinin, sahibi ya da faydalananı tarafından bina yapmak, ağaç dikmek gibi işlemlerle ıslah edilmesi" anlamına gelmektedir (Yassin, 2023, ss. 84-97).

emvât – “ölüler” anlamına gelen (Devellioğlu, 2010, s. 251) bu sözcük, Bregel tarafından *мертвой, неорошенной* “ölü, sulanmamış” şeklinde tercüme edilmiştir (Bregel, 1967, s. 79). Metinde *ihyâ ve emvât* örneğinde karşımıza çıkan bu sözcüğün “işlenmemiş, bakir toprak” anlamına gelen bir tarım terimi olduğu düşünülebilir. Bu terim İslam hukukunda *mevat* (موات) biçiminde geçmekte ve “ekilmeyen, suyu olmayan, kimsenin mülkiyetinde olmayan veya kimsenin kullanmadığı araziler” anlamına gelmektedir (Yassin, 2023, ss. 84-97).

yaf – Sözcük metinlerde *Cilvan digen yaf* ifadesinde ve kanal isminin ikinci unsuru olarak *Kara Yafdağı yerler* örneğinde görülmektedir. Bu sözcük Karakalpak Türkçesinde *jap* “küçük sulama kanalı; içinden su akıtmak için kazılmış kanal, ark” şeklinde yaşamaktadır (KRS, 1958, s. 227, Uyğur, 2019, s. 227). Bunun dışında XIX. yüzyılda Hive Hanlığı’nda bu terimle ifade edilen *İşân Cab, Bek Cab, İlgeldi Cab, Arzı Cab* gibi kanalların varlığı bilinmektedir (Andrianov, 1958, s. 85).

âbhor – Belge No. 1’de *Cilvan digen yafnıñ âbhorıdın ihyâ ve emvâtı altı miñ tanâb birdiler* örneğinde görülen bu sözcük, “nehir kıyısında yer alan sulama yeri” (Steingass, 1998, s. 5), “hayvan ve insanın nehir gibi su kaynaklarından su içme ve su alma yeri” anlamlarına gelmektedir (Dehhuda, 1998, s. 49). Su kenarında bulunmaları ve verimli tarım yapmayı mümkün kılmaları nedeniyle bu tür yerlerin o dönemde tercih edildiği söylenebilir.

bâğ havlı – Belge No. 3’te *bâğ havlığa münâsib irmes irken, bâğ havlığa münâsib yeri bar irken, bâğ havlığa münâsib bolğudık yer* örneklerinde görülen bu ifade, Bregel tarafından *cad u ycağbca* “bağ ve evin çevresindeki arazi, avlu” şeklinde çevrilmiştir (Bregel, 1967, s. 89). Sözcüğün “bağ bahçe, ev bark” anlamındaki bir ikileme olduğu düşünülebilir.

deh-yek – Belge No. 3’te *Oraz Atalıkda hazretimizniñ yeriğa ikken yeti batman buğday tört batman arfa deh-yekiğa kişi yiberdük* örneğinde görülen *deh-yek*, devlet topraklarında oturan köylülerden dinî ihtiyaçlar amacıyla toplanan fakat aslında hükümet tarafından çeşitli ihtiyaçlar için harcanan bir vergi türüdür. Bu vergi özel mülk sahiplerinden de toplanmıştır. Sözcük *dayak* şeklinde telaffuz edilmiş, *uşr* (< ‘ôşr) adıyla da anılmıştır (İvanov, 1940a, ss. 28-29). Bu sözcük Farsçada *deh yek* biçiminde olup “onda bir” anlamına gelmektedir (Dehhuda, 1998, s. 11341).

tanâb – Arapçada “ip (çadır ipi)” anlamına gelen (Elbostanî, 2000, s. 437) bu sözcük, Türkistan’da çeyrek ila yarım hektar arasında değişen bir alan ölçüsü olup bölgelere göre farklılık göstermektedir (Troitskaya, 1969, s. 51). Bregel’e göre, Hive Hanlığı’nda 1 *tanab* 0,37-0,39 hektara eşittir. Belge No. 2’de *tanab*, sadece bir alan ölçüsünü değil, aynı zamanda 60 geze, (61,2-62,4 metreye) tekabül eden bir uzunluk ölçüsünü de ifade etmektedir (Bregel, 1967, s. 80). Hanlıkta kişilerin sahip oldukları toprakların *tanab* cinsinden büyüklüğüne göre toprak vergisi alınmıştır. Kamalov’a göre, hanlıkta 10 *tanab* ve üzeri toprak sahipleri devlete 3 *tilâ*³, 10 *tanaba* kadar toprağı olan 2 *tilâ*, 5 *tanaba* kadar toprak sahipleri de 1 *tilâ* toprak vergisi ödemiştir (Kamalov, 1958, s. 145). Metindeki bu terimle oluşturulan *tanâb ur-* yapısı ise Özbekçede “arazi ölçme ipiyle (toprağı) ölçmek” anlamında kullanılmaktadır (O’TİL-II, 1981, s. 119).

pertav – Belge No. 4’te görülen *pertav* terimi Bregel tarafından *целинная земля* “nadas toprak” şeklinde çevrilmiştir (Bregel, 1967, s. 90). Sözcük Özbekçede *partov* “önceden ekilmiş, daha sonra nadasa bırakılmış toprak” olarak bulunmaktadır (O’TİL-II, 1981, s. 576).

kâbil-i zirâ’at – Belge No. 7’de *kâbil-i zirâ’at yer ve kâbil-i zirâ’at bol-* örneklerinde karşımıza çıkan *kâbil-i zirâ’at* ifadesi Bregel tarafından “tarım ve ekim için uygun; ekilebilir, tarıma elverişli” şeklinde tercüme edilmiştir (Bregel, 1967, s. 94). Bu terimin, ürünlerin yetişebilmesi için gerekli koşulları sağlayan toprağı tanımlamada kullanıldığı söylenebilir.

kürük - Belge No. 3’te *کوروك* şeklinde yazılan bu sözcüğün Bregel, *сухая земля* “kuru yer” olarak çevirmiştir (Bregel, 1967, s. 89). Sözcük tanıklanamamıştır.

Coğrafi Terimler

Su ve Kanallar

Manķit Yarğan - Amuderya sularının önemli bir kısmını oluşturan İşim kanalının orta kısmından dallanan ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdüren bir kanaldır ve *Mangıt Cargan* olarak da bilinir (Andrianov, 1958, s. 53). Belge No. 2 metni *Manķit Yarğandağı yerler* ifadesiyle başlamaktadır. Bu terim metinde bir kez geçmektedir.

But Yarğan – Sözcük No. 2’de *Yene But Yarğanda Canı Bek Biyni yeri uzını yüz ilik tanâb...* örneğinde görülmektedir. Sözcüğün *Manķit Yarğan* örneğinde olduğu gibi bir kanal adı olduğu düşünülmektedir. Zira Hive Hanlığı’nda *Kıyat Yarğan* (Bregel, 1967, s. 210), *Köl Yarğan, Savbet Yarğan, Maksım Yarğan* adındaki kanalların varlığı bilinmektedir (Andrianov, 1958, ss. 74, 83, 92).

Kara Baylı – Hive Hanlığı’nın kuzeyinde yer alan bir su kanalıdır (Andrianov, 1958, s. 45). Sözcük No. 2’de *Kara Baylıdağı yerler, Kara Baylını açavıdağı yerler, Kara Baylını künçikarida* örneklerinde görülmektedir.

³ Türkistan’da kullanılan altın sikkelere *tilâ* denmiştir (Troitskaya, 1968, s. 564).

Sasıq Köl – Davkara⁴ göllerinin güneyindeki kanallardan birinin adıdır (Bregel, 1967, s. 28).

Çukur Köl - Davkara göllerinin güneyinde, Ak Yakiş (Ak Jagıs) bölgesinin altında yer alan bir göldür (Andrianov, 1958).

Kök Özek - Amuderya ve Siriderya deltasındaki kanallara veya dar boğazlara *özek* denmektedir (Zonn ve Glantz, 2008, s. 191). Sözcük Karakalpak Türkçesinde *özek* “nehir, kanal; çay, dere gibi ana nehirde ayrılmış su” şeklinde kullanılmaktadır (KRS, 1958, s. 506; Uyğur, 2019, s. 446). *Kök Özek*, Amuderya deltasının doğu kanalının eski adıdır. Kanalın günümüzdeki adı *Kuvaniş Jarma*’dır (Andrianov, 1958, s. 86).

Tallı Özek –Tallı Özek’in de *Kök Özek* örneğinde olduğu gibi bir kanal ve yerleşim yeri olduğu düşünülebilir. Tallı Özek günümüzde Karakalpak Özerk Cumhuriyeti’nin Moynak ilçesine bağlı bir mahallenin adıdır ve sözcük *Tallızek* şekline evrilmiştir (Moynaq Rayonu Hâkimliği, t.y.).

Yerleşim Yerleri

Sarı Maylı –XIX. yüzyılın ilk yarısında Kuşkanatav (Kuskanatav) vahasında bulunan bir bölgedir (Andrianov, 1958, s. 86). Terim günümüzde kullanılmamaktadır.

Sarı Çongül – XIX. yüzyılın ilk yarısında Kuşkanatav vahasında bulunan bir bölgedir (Andrianov, 1958, s. 86).

Çınbay - Amuderya’nın sağ kıyısında, deltasının doğu kısmında yer almaktadır. Karakalpakistan’ın üçüncü büyük şehridir (Zonn ve Glantz, 2008, s. 203). Sözcük Karakalpak Türkçesinde *Şımbay* şeklindedir (KTOS, s. 354).

Kıgeyli – Kegeyli vahası Karakalpaklar tarafından XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren geliştirilmeye başlamış ve XIX. yüzyılın sonunda vaha, deltanın ana tarım alanı hâline gelmiştir (Andrianov, 1958, s. 93). Kegeyli günümüzde Karakalpakistan’ın ilçelerinden biri olup Amuderya deltasında, Nukus’un 42 km kuzeyinde yer almaktadır (Zonn ve Glantz, 2008, s. 111). Karakalpaklar tarafından *Kegeyli* şeklinde kullanılmaktadır (KTOS, s. 352).

Ellik/Yellik? – Sözcük metinde şeklinde yazılmıştır. Bregel, bu sözcüğün *Ellik* mi yoksa *Bellik* şeklinde mi okunması gerektiğinin belirsiz olduğunu söyler (Bregel, 1967, s. 84). Günümüzde bu sözcükle ilişkili olabilecek *Ellikqala* (Елликқала) biçiminde bir yer adına rastlanmaktadır (KTOS, s. 351).

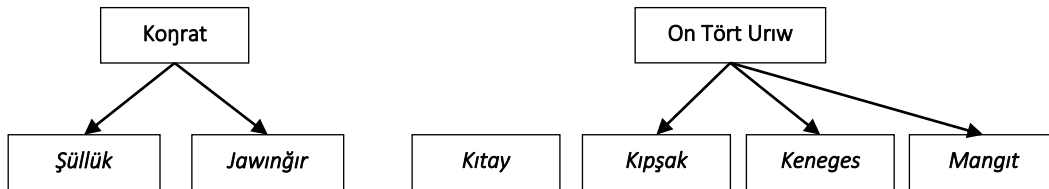
Hayvan Kale- Geçmişte Hive Hanlığı’nın kuzeyinde yer alan tarım bölgelerinden biridir (Andrianov, 1958, s. 35). Bölgenin kalıntıları 1947’de Kegeyli ilçesindeki Çortambay kanalının kıyısında keşfedilmiştir (Jdanko, 1950, s. 104).

Boy Adları

Karakalpaklar, *Koñrat* ve *On Dört Urıw* olmak üzere iki büyük kola (arıs) ayrılır. Koñrat kolu kendi içinde *Şüllük*⁵ ve *Jawıñğır*; On Dört Urıw kolu ise *Kıtay* (Hitay), *Kıpşak* (Kıpçak), *Keneges* ve *Mangıt* büyük kabilelerinden (ülken urıw) oluşur (bk. Şekil 1). Büyük kabileler alt boylara (urıw), alt boylar da küçük boylara (tire) dağılır. Boyların toprakları da ayrı olup her biri belirli bölgeleri yurt edinir (Jdanko, 1950, s. 37).

Şekil 1.

Karakalpak Boylarının Dağılımı

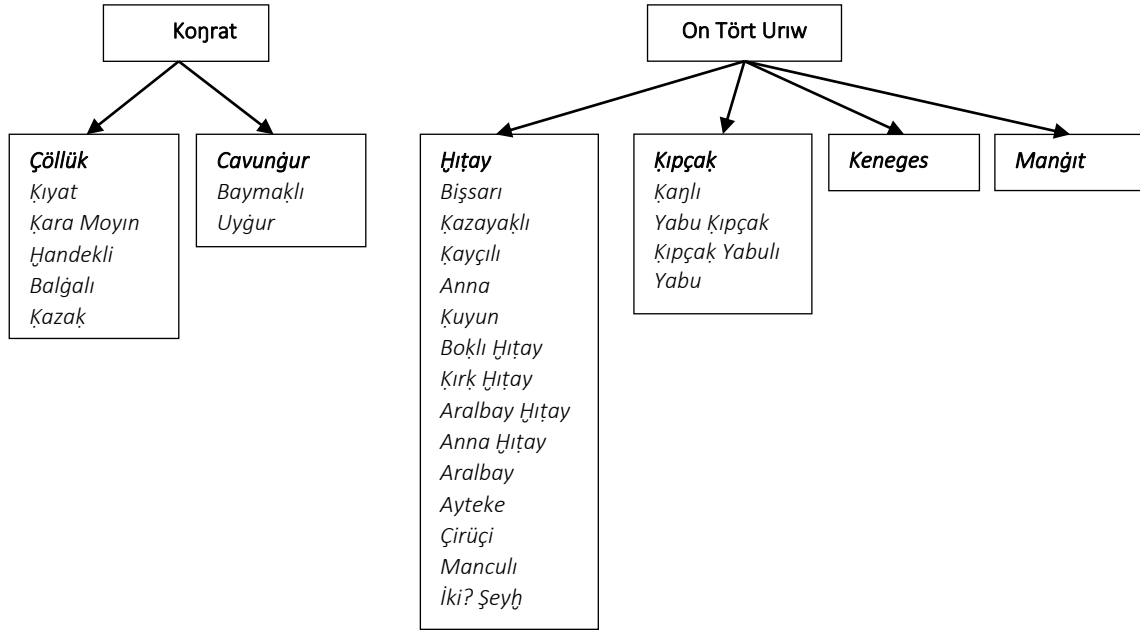
Söz konusu belgelerde Karakalpakların iki büyük kolundan biri *Koñrat* (4 kez), *Koñrat*’ın alt kolu *Cavunğur* (1 kez), *Çöllük* (1 kez); *On Dört Urıw* kolundan gelen *Hıttay* (4 kez), *Kıpşak* (19 kez), *Keneges* (2 kez) ve *Manğıt/Manğıt* (4 kez) kabileleri görülmektedir. *Koñrat*’ın alt kolu *Cavunğur* kabilesine ait *Baymaklı* (3 kez), *Uygur* (1 kez) boyları, *Çöllük* alt koluna ait *Kıyat* (1 kez), *Kara Moyın* (1 kez), *Handekli* (1 kez), *Balgalı* (1 kez), *Kazaq* (1 kez) boyları; *Hıttay* alt koluna ait *Bıssarı* (13 kez), *Kazayaqlı* (20 kez), *Kayçılı* (14 kez), *Anna* (4 kez), *Kuyun* (30 kez), *Boqlı Hıttay* (4 kez), *Kırk Hıttay* (1 kez), *Aralbay Hıttay* (1 kez), *Anna Hıttay* (2 kez), *Aralbay* (23 kez), *Ayteke* (9 kez), *Çirüçi* (12 kez), *Manculı* (5 kez), *İki? Seyh* (4 kez) boyları; *Kıpşak* alt koluna ait *Kanğlı* (8

⁴ Hive kroniklerinde *tavkara tenizi* şeklinde geçmektedir (Andrianov, 1958, s. 53).

⁵ Metinde bu boy adı *Çöllük* biçiminde görülmektedir (№4/3).

kez), *Yabu Kıpçak* (1 kez), *Kıpçak Yabulı* (2 kez), *Yabu* (1 kez) boyları ve hangi kola ait olduğunu tespit edemediğimiz *Kefe* (5 kez) boyu görülmektedir. Bu boyların dağılımı Jdanko'nun şekli⁶ esas alınarak şöyle gösterilebilir:

Şekil 2.
Belgelerde Görülen Karakalpak Boyları

Ünvanlar

Kamalov'a göre, Hive Hanlığı'nda büyük toprak sahipleri, *biy*, *atalık*, *beglerbegi* gibi yüksek mevkideki kişilerden, *molla*, *işân*, *ağund* gibi din adamlarından ve han ordusunda görev alan soylulardan oluşmuştur (Kamalov, 1958, s. 149). Baskakov, Hive Hanlığı'nda görülen ünvanları kapsamlı bir şekilde 1) *Yüksek ve İdari Makam Ünvanları*, 2) *Saray Ünvanları*, 3) *Askerî Ünvanlar*, 4) *Dinî Ünvanlar*, 5) *Yargı Ünvanları*, 6) *Vergi İdaresi Ünvanları* olmak üzere altı grupta incelemiştir (Baskakov, 1989, ss. 64-69). Elimizdeki belgelerde toprak sahibi olan *biy*, *yüzbaşı*, *mîrâb*, *mehter ağa*, *usta*, *ağa*, *divân bigi ağa*, *atalık*, *işân*, *molla*, *şeyh*, *şûfî*, *kazı*, *ağund*, *hoca*, *pehlivân* gibi farklı ünvanlara sahip kişilere rastlanmaktadır. Bu ünvanlar, her biri kendi alanında önemli birer rol üstlenen bireylerin toplumdaki yerini ve etkisini yansıtmaktadır.

İdari Ünvanlar

Ağa – Baskakov, bu ünvanın Hive'de "ilk bakan, devlet hazinedarı" anlamına geldiğini, Osmanlıda bunun karşılığının *defterdâr* olduğunu belirtir (Baskakov, 1989, s. 65). Sözcük metinde *ağa* ~ *ağa* şeklinde görülmektedir. *Ağa* biçimi *Mehter Ağa* (No. 1, 2), *Veys Bay Ağa* (No. 2), *Seyid Cân Ağa* (No. 4) yapılarında, *ağa* biçimi ise *Divân Bigi Ağa* (No. 5, 7) ve *Atalık Ağa* (No. 5) örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

Atalık – Baskakov bu ünvanı "Karakalpak göçebelerinin valiye bağlı alt boy başkanı" şeklinde açıklamaktadır (Baskakov, 1989, s. 65). Sözcük No. 4 ve No. 5'te *İr Nazar Atalık*, *Atalık Ağa* ve *Oraz Atalık* örneklerinde görülmektedir. (Ünvanla ilgili detaylı bilgi için bk. Bregel, 2004, s. 96-08)

Biy – Karakalpak *biy*leri, Hive hanları tarafından tayin edilmiş ve bu ünvan, hanlar tarafından çeşitli hizmetler karşılığında verilmiştir. *Biy*ler, tıpkı kadılar gibi yargı işlerini de yerine getirmiş, kadılardan farklı olarak geleneksel *âdât* anlayışına göre yargılamış, egzogaminin bozulması, levirat kuralları, başlık parasının ödenmemesi gibi âdâtla ilgili sorunlarla ilgilenmişlerdir (Kamalov, 1958, ss. 151-152). Baskakov, *biy* ünvanını *bek* ~ *biy* "klan başkanı, boy beyi" şeklinde göstererek birinci grupta ele alır. Sözcüğün Türkmenler arasında *bek*, Karakalpaklar arasında *biy* olarak telaffuz edildiğini belirtir (Baskakov, 1989, s. 66). Metinde Arap harfleriyle *biy* (بى) şeklinde yazılan bu sözcüğün ağız özelliği yansıttığı da söylenebilir. Sözcük günümüz Karakalpak Türkçesinde de *biy* "Hive Hanlığı'nda atalığa bağlı küçük boy beyi" biçimindedir (KRS, 1958, s. 103).

Divân Bigi – "başkan, devlet konseyini yöneten" anlamına gelen bu ünvan (Baskakov, 1989, s. 64) belge No. 5, 6, 7'de

⁶ Jdanko'nun tablosu için bk. (Jdanko, 1950, s. 37)

Dîvân Bigi Ağa biçiminde görülmektedir.

Mehter Ağa – Bu ünvan *mehter* ~ *mihter* şekillerinde görülmekte ve “vilayetlerden sorumlu vekil, vali” anlamına gelmektedir. Hanlığın güneyinden *koşbegi* olarak bilinen görevliler sorumluyken *mehter*; Hoceyli, Köhne Ürgenç, Konrat şehirleri ve Şomanay, Sorgol, Molla-Pirim yerleşim yerleri olmak üzere hanlığın kuzey kesiminin nüfusundan sorumlu olmuştur (Baskakov, 1989, s. 65). Bu ünvan belge No. 1, 2’de iki yerde geçmektedir.

Askerî Ünvanlar

Yüzbaşı – Karakalpakların yönetici sınıfı arasında yer alan ve Hive ordusunda görev yapan yüzbaşılar, genellikle büyük toprak sahipleridir (Kamalov, 1958, s. 152). Baskakov bu ünvanı üçüncü gruba dâhil eder (Baskakov, 1989, s. 67). Metinde bu ünvana sahip *Yûsuf Bik Yüzbaşı* (No. 1), *Hâl Muhammed Yüzbaşı* (No. 1), *Suat Yüzbaşı* (No. 1), *Dil Muhammed Yüzbaşı* (No. 2), *Sarı Kılı Yüzbaşı* (No. 2), *‘Abdî Yüzbaşı* (No. 4), *Allaş Yüzbaşı* (No. 2) gibi kişiler görülmektedir.

Dinî Ünvanlar

Ahûnd – İşânlara kıyasla daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip olan ahûndlar, Hive veya Buhara’daki medreselerde eğitim almış kişilerdir. Ünvanları ise işânlarda olduğu gibi kalıtsal değildir. Bununla birlikte, bu din adamlarının önemli bir kısmı, bölgedeki büyük toprak sahipleri sınıfında yer almıştır (Kamalov, 1958, s. 155). Baskakov bu ünvan için “din adamlarının başkanı” anlamını vermiştir (Baskakov, 1989, s. 67). Sözcük metinde *Burhaneddin Ahûnd* (No. 2) örneğinde görülmektedir.

Hoca – Baskakov *hocaları* “aristokrasinin ayrıcalıklı, zengin temsilcisi, aynı zamanda toprak sahibi ve tüccar” olarak nitelendirmekte ve Hive’de hocaların vergi ödemediğini, askerî birliklere ve zorunlu işlere alınmadığını belirtmektedir (Baskakov, 1989, s. 68). Sözcük metinde *Seyid Ahmed Hoca* (No. 2) örneğinde görülmektedir.

İşân – En üst düzey din adamlarından olan işânlar, XIX. yüzyılda Karakalpaklar arasında büyük ayrıcalıklara sahip olmuş ve ünvanları kalıtsal nitelik taşımıştır. Aynı zamanda geniş arazi ve hayvan varlığına sahip olan işânlar, çoğu zaman mülklerinin bulunduğu alanlara camiler inşa ettirmiştir. Bu camilerde görev yapan mollalar, cemaatten topladıkları mali kaynakların bir kısmını işânlarla paylaşmış; işânların çevresinde toplanan mürit ve sufiler de işânlara düzenli gelir temin etmiştir (Kamalov, 1958, s. 155). Bu ünvan metinde *Mevlam Kılı İşân* (No. 2), *Laîf İşân* (No. 2), *Bay Muhammed İşân* (No. 2), *‘Abdî İşân* (No. 2), *Asgar İşân* (No. 2), *Allam Birgen İşân* (No. 2), *Seyid Muhammed İşân* (No. 2) örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcük Farsçada *İşân* biçiminde olup “onlar” anlamına gelmektedir (Steingass, 1998, s. 130).

Maḥdûm – Metinlerde *Bay Mîrzâ Maḥ[dûm]* ve *Şafâ Maḥdûm* (No. 2) örneklerinde görülen *maḥdûm* sözcüğü “üst düzey din adamının oğlu” (Troitskaya, 1968, s. 552), “efendi; din adamına saygı göstermek için kullanılan hitap sözü” (KHKD, s. 657) anlamlarına gelmektedir.

Molla – “din adamı, okuryazar, eğitmen” anlamlarına gelen (Baskakov, 1989, s. 67) bu sözcük, *Molla Koşum Biy* (No. 1), *Molla Ötep* (No. 2), *Molla Oraş* (No. 2), *Molla Bek Birgen* (No. 2), *Molla İbrahim* (No. 2), *Molla Nur Muhammed* (No. 2), *Molla Aman Bay* (No. 2), *Molla Tölep* (No. 2) örneklerinden de görüleceği üzere ismin önünde yer almaktadır.

Şûfî – “işân öğretilerinin takipçisi, derviş” anlamına gelen (Baskakov, 1989, s. 67) bu ünvan *Yaḥşî Muhammed Şûfî* (No. 2) ve *İşman Şûfî* (No. 2) örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

Yargı Ünvanları

Kaşı – Kadılar, Hive hanları tarafından atanmıştır ve Karakalpaklar arasında çok kadı bulunmuştur (Kamalov, 1958, s. 155). Baskakov, sözcüğü *kazi* ~ *kadi* “birincil yargıç” şeklinde vermektedir (Baskakov, 1989, s. 68). Sözcük metinde *Kaşı Şiddik* (No. 2) ve *Töre Kaşı* (No. 2) örneklerinde görülmektedir.

Diğer Ünvanlar

Mîrâb – Hanlıkta çeşitli vergi türlerini toplamaktan sorumlu olan vergi memurlarından biri *mîrâb*’dır. Esasen su dağıtımından sorumlu olan mîrablar aynı zamanda ekili arazilerin vergilendirilmesi için kayıt memurluğu da yapmıştır. Mîrablar halk arasından seçilse de görevleri han tarafından onaylanmıştır (Baskakov, 1989, s. 69). Metinde bu ünvanı taşıyan *Kedey Mîrâb* (No. 2) ve *İşim Mîrâb* (No. 2) adında iki kişi görülmektedir. Sözcük günümüzde Karakalpak Türkçesinde *murap* şeklinde arkaik unsur olarak yaşamaktadır (KRS, 1958, s. 467).

Usta – *Oraḥan Usta* (No. 2), *Seyidim Usta* (No. 2), *Tilen Usta* (No. 2) örneklerinde görülen bu sözcük, Farsçada *ustâ/ustâd* biçimlerinde olup “maharetli, becerikli” anlamlarındadır (Dehhuda, 1998, s. 2098).

Pehlivân – *İr Nazar Pehlivân* (No. 5) örneğinde görülen bu sözcük, Farsçada *pehlivân* “askerî ünvan, general” anlamlarında kullanılmaktadır (Dehhuda, 1998, s. 5830).

Kişi Adları

Genellikle kültür tarihi ve halk bilimi araştırmalarına konu olan kişi adları, aynı zamanda dil biliminin de önemli araştırma alanlarından biridir ve her biri dilsel bir malzemedir. Elimizdeki toprak belgeleri, kişi adları bakımından zengin bir kaynak sunmaktadır. Örneklere bakıldığında, Karakalpaklarda ad verme geleneğinde, İslam inancının belirgin etkisi görülmektedir. Metinlerdeki adların tamamı erkek adları olup, çeşitli yapılar içinde karşımıza çıkmaktadır. Yapısal açıdan adlar *yalın*, *türemiş* ve *birleşik* olmak üzere üç ana grupta sınıflandırılmıştır (bk. Tablo 1). Her biri belirli nedenlere dayanarak konulduğu ve ait olduğu kültürü yansıttığı için bu adların anlam bilimi, etimoloji ve folklor açısından ayrıca ele alınması gerekmektedir.

Tablo 1.

Kişi Adları

<i>Adlar</i>	<i>Örnekler</i>
1. Yalın Adlar	Maman, Matan, Koblan, Kedey, Koşay, Yafan/Baħan?, Čana, Yaman, Ğallı, Töre, Türük, Ötep, Oraž, Dileke, Cubanç, Allaş, Kılçum, Karcav vs.
2. Türemiş Adlar	
a) isim + 1. teklik şahıs iyelik eki	Dosım, Sırım, Şirim, İşim, Pîrim, Seyidim
b) fiil + -gAn	Tilegen, Ötegen
3. Birleşik Adlar	
a) isim + isim	Ĥâl Muhammed, Koş Muhammed, ‘İyd Muhammed, Çın Muhammed, Dil Muhammed, Nar Muhammed, Yaħşı Muhammed, Bay Muhammed, Bik Muhammed, İr Muhammed, Nur Muhammed, Pîr Muhammed, Bay Mîrzâ, Bek Mîrzâ, Mîrzâ Fûlâd, İr Nažar, Muhammed Nažar, Seyid Nažar, Devlet Nažar, Allah Nažar Bay, Ĥoca Keldi, Birdi Şükür, Yar Bölek, Kâdir Birdi Aħız, Bala Mergen, Taş Bahadır, Kün Savuķ, Ĥasan Murâd, Seyid Aħmed, Eflâk Çırav, Seyid Cân, Çın Fûlâd, Kutlı Murâd, Ĥoş Vaķt
b) isim + kılı	Turdı Kılı, Mîrzâ Kılı, Sarı Kılı, ‘İyd Kılı, Mevlam Kılı, Cum‘a Kılı
c) isim + bek/bik	Yûsuf Bik, Ĥacı Bek, Canı Bek, Fażıl Bek, Çını Bek, Çın Bek, Bağ Bek, Töre Bek, Mîrzâ Bek, Kılıç Bek, Maħmûd Bek
d) isim + bay	Sengi Bay, Odar Bay, Čana Bay, ‘Abdullah Bay, Aman Bay, Kurbân Bay, Şeyĥî Bay, Kuruķ Bay, Mîrzâ Bay, Veys Bay, Baħtı? Bay, Yaħşı Bay, Yollı Bay, Sarı Bay, Toķ Bay, Seksen Bay
e) isim + birgen	Bek Birgen, Tenjri Birgen, Ĥudây Birgen, Allam Birgen, Koş Birgen
d) Lakap/Örtmece	Koşum Çak Kóz, İt Emgen

Sonuç

Hive Hanlığı arşivlerindeki belgeler hanlığın ekonomisi, sosyal ve devlet yapısı, silahlı kuvvetleri, kültürü, günlük yaşamı vb. konuları kapsamaktadır. Özbekistan, Türkmenistan, Karakalpakistan ve kısmen Kazakistan’ın tarihi hakkında kapsamlı materyaller içermekte ve ayrıca Orta Asya’nın Rusya, İran, Hindistan ve diğer komşu ülkelerle ilişkilerinin önemli yönlerini kapsamaktadır (Yuldaşev, 1963, s. 41). Bugüne kadar söz konusu belgeler tarihî ve etnografik açıdan ele alınmış ve bu yönde pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada XIX. yüzyılda Hive Hanlığı topraklarında ikamet eden Karakalpaklara ait yedi adet toprak belgesi incelenmiştir. Çalışmada tıpkıbasım örnekleri yeniden okunmuş ve belgelerin neşri yapılmıştır. Belgeler Çağatay Türkçesiyle yazılmış olup alt makamdan üst makama doğru yazılan beş adet dilekçe, bir adet muhtıra ve bir adet toprak kaydından oluşmaktadır.

Söz konusu toprak belgeleri, hanlıktaki Karakalpakların sosyo-ekonomik ilişkilerini, yerleşim bölgelerini, sınıfsal yapısını ve toprak mülkiyeti sisteminin işleyişini yansıtmaktadır. Aynı zamanda Karakalpak boyları arasındaki ilişki ve anlaşmazlıklara, toprak sahibi olanların konumuna ve toprak paylarının miktarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla belgeler söz varlığı açısından da oldukça zengindir ve toprak terimleri, boy adları, coğrafi terimler, kişi adları, ünvanlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Metinlerdeki ortaklaşa kullanılan arazi parçasını ifade eden *müşterek yer/şerîk yer*, boylar arasındaki toprak sınırı belirleyen *çek orta yer*, devlet topraklarının köylüler tarafından kiralandığını gösteren *ħazretimizniñ yeri*, üzerinde bir anlaşmazlık veya dava süreci devam eden *da‘vâlı yer* terimleri toprak mülkiyetini, kullanım hakkını ve araziyle ilgili hukuki işlemleri yansıtan önemli terimlerdir.

Belgelerde dikkat çeken bir diğer husus, idari yapılanmayı ve sosyal kimliği belirten boy adlarıdır. Karakalpakların *Cavunğur*, *Çöllük* (*Şüllük*), *Ĥıţay*, *Kıpçaķ*, *Keneges Manķıt/Mangıt* büyük kabileleri ve bunların alt kollarını temsil eden birçok

boy adı geçmektedir. Boy adlarıyla birlikte her boya tahsis edilmiş farklı miktarlarda toprak payları ve bu toprakların bulunduğu yerleşim alanları yer almaktadır. Yerleşim alanları olarak *Mankıt Yarğan, But Yarğan, Kara Baylı, Kök Özek, Tallı Özek* gibi sulak alanlar ve *Çınbay, Kigeyli* gibi bölgeler görülmektedir.

Toprak belgeleri, kişi adları bakımından zengin olup yüzün üzerinde özel isim içermektedir. *Hâl Muhammed, Koş Muhammed, İyd Muhammed, Çın Muhammed, Dil Muhammed, Nar Muhammed, Yağşı Muhammed, Bay Muhammed, Bik Muhammed, İr Muhammed, Nur Muhammed, Pîr Muhammed, Allah Nazar Bay, Mevlam Kuli, Cum'a Kuli, Tenri Birgen, Hudây Birgen, Allam Birgen* gibi örneklerle bakıldığında Karakalpaklarda ad verme geleneğinde İslam inancının belirgin etkisi görülmektedir. Bu adlar, Karakalpakların kültür ve dünya görüşüne dair ipuçları taşımakla kalmayıp aynı zamanda sözcük türetme biçimlerine ilişkin de fikir vermektedir.

Metinlerde toprak sahibi konumunda bulunan *biy, yüzbaşı, mîrâb, mehter aça, usta, aça, divân bigi aça, atalık, işân, molla, şeyh, şûfî, kaşı, ağınd, hoca* gibi çeşitli ünvanlara sahip şahıslara rastlanmaktadır. Bu ünvanlar, kendi alanı ve toplumsal konumu doğrultusunda belirli bir görevi icra eden kişilerin, dönemin sosyal yapısı içerisindeki yerini ve etkisini ortaya koymaktadır. Söz konusu ünvanlar, hem mesleki ya da idari rollerine hem de sahip oldukları sosyal statüye ve otoriteye de işaret etmektedir.

Sonuç olarak, toprak belgeleri Hive Hanlığı'nın sosyo-ekonomik, idari ve hukuki yapısının temel kaynaklarından biri olmakla birlikte, dil araştırmaları açısından da son derece önemli ve değerli metinlerdir. Bu tür belgelerin incelenmesi dil tarihi, dilsel yapı, ağız araştırmaları, ad bilimi, terminoloji gibi alanlarda yapılan çalışmalara önemli katkılar sağlayacaktır.

Kısaltmalar

Ed. : editör
bk. : bakınız
C : cilt
Çev. : çeviren
No. : numara
t.y. : tarih yok
s. : sayfa
vs. : vesaire

Eser Kısaltmaları

BN : Baburnâme
EDPT : An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish
KHKD : Katalog Hivinskih kaziyskih dokumentov XIX - načala XX vv.
KRS : Karakalpaksko-russkiy slovar'
KTOS : Karakalpak tiliniñ orfografiyalık sözligi
KTS : Karakalpak Türkçesi sözlüğü
O'TİL : O'zbek tilining izohli lug'ati

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: [Taghi Salahshour Hasankohal (TSH), Lira Mairambek Kyzy (LMK)] Fikir-TSH-LMK; Tasarım-TSH; Denetleme-LMK; Kaynaklar-TSH; Veri Toplama ve/veya İşleme-TSH-LMK; Analiz ve/veya Yorum-TSH-LMK; Literatür Tarama-TSH-LMK; Yazıyı Yazan-TSH-LMK; Eleştirel İnceleme-LMK

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Yazarlar, bu çalışmanın hazırlanması, yazımı, analizi veya değerlendirilmesi aşamalarında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanmadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: [Taghi Salahshour Hasankohal (TSH), Lira Mairambek Kyzy (LMK)] Concept -TSH-LMK; Design-TSH; Supervision-LMK; Resources-TSH; Data Collection and/or Processing-TSH-LMK; Analysis and/or Interpretation-TSH-LMK; Literature Search-TSH-LMK; Writing Manuscript-TSH-LMK; Critical Review-LMK.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: The authors declared that no artificial intelligence tools were used at any stage of the preparation, writing, analysis, or evaluation of this study.

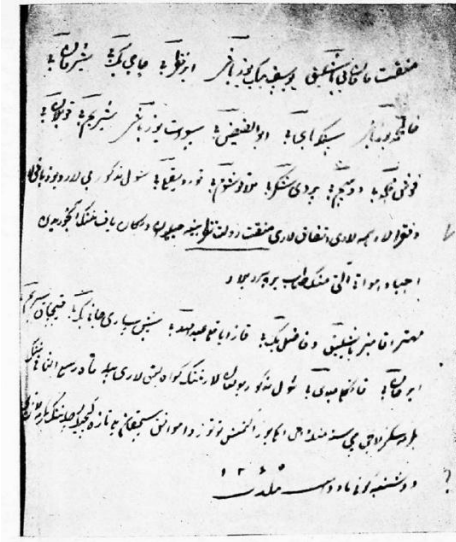
Kaynaklar

- Abdurasulov, U. A. (2015). Pravovaya i fiskal'naya dinamika zemlevladieniya v Horezme (XIX - načalo XX v.). *Vostok (Oriens)*, 4, 32-46.
- Andrianov, B. V. (1958). Etničeskaya territoriya Karakalpakov v severnom Horezme (XVIII-XIX vv.). İçinde S. P. Tolstov (Ed.), *Trudi Horezmskoy arheologo-etnografičeskoj ekspeditsii* (C. 3, ss. 7-132). İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Asqarova, J. (2015). *Türkistan hanlıkları yazışmalarının dil ve üslup incelemesi* (Tez No. 413731) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Baskakov, N. A. (1958). *Karakalpaksko-russkiy slovar'*. Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovaryey.
- Baskakov, N. A. (1989). Titul i zvaniya v sotsial'noy strukture bivşego Hivinskogo hanstva. *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1, 63-70.
- Bregel, Y. E. (1961). *Horezmskiye Turkmeni v XIX veke*. İzdatel'stvo Vostočnoy Literaturı.
- Bregel, Y. E. (1967). *Dokumenti arhiva Hivinskih hanov po istorii i etnografii Karakalpakov*. Nauka.
- Bregel, Y. E. (1972). K izučeniyu zemelnih otnoşeniy v Hivinskom hanstve (istočniki i ih ispol'zovaniye). *Pis'mennyye Pamyatniki Vostoka (Yejegodnik 1969)*, 28-103.
- Bregel, Y. E. (2004). Atalık. İçinde *Encyclopaedia of Islam* (ss. 96-98). Brill.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çehoviç, O. D. (1955). Buharskiye pozemel'niye aktı XVI-XIX vv. *Problemi İstočnikovedeniya*, IV, 223-242.
- Danilevskiy, G. (1851). Opisaniye Hivinskogo hanstva. *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestva*, V, 62-159.
- Dehhuda, A. E. (1998). *Dehhuda sözlüğü*. Tahran Üniversitesi Basın ve Yayın Müessesesi.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Aydın Kitabevi.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı* (G. Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elbostanî, F. E. (2000). *Dilde yardım (Arapça sözlük)*. Katolik Matbaası.
- Girşfel'd, V., & Galkin, A. (1902-1903). *Voенно-statističeskoye opisaniye Hivinskogo oazisa* (Cilt I-II). Tipografiya Ştaba Turkestanskogo Voyennogo Okrugı.
- Gulyamov, Y. G. (1957). *İstoriya oroşeniya Horezma s drevneyşih vremen do naših dney*. İzdatel'stvo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR.
- İvanov, P. P. (1937). Udel'niye zemli Seyid Muhammed Hana (1856-1865). İçinde A. N. Samoylovich (Ed.), *Zapiski instituta vostokovedeniya akademii nauk SSSR* (Cilt VI, ss. 27-59). İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- İvanov, P. P. (1940a). *Arhiv Hivinskih hanov XIX v. (İssledovaniye i opisaniye dokumentov s istoriçeskim vvedeniyem)*. Gosudarstvennaya Publiçnaya Biblioteka.
- İvanov, P. P. (1940b). Karakalpaki. *Sovetskaya Etnografiya*, IV, 23-54.
- Jdanko, T. A. (1950). *Oçerki istoriçeskoy etnografii Karakalpakov: Rodo-plemennaya struktura i rasseleniye v XIX - načale XX veka*. İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk millî kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kamalov, S. (1958). Narodno-osvoboditel'naya bor'ba Karakalpakov protiv Hivinskih hanov v XIX v. İçinde S. P. Tolstov (Ed.), *Trudi Horezmskoy arheologo-etnografičeskoj ekspeditsii* (Cilt III, ss. 133-206). İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Kaman, S. (2012). *Firdevsü'l-İkbal: Giriş-transkripsiyonlu metin (Vr.156b-336a)-inceleme-dizin* (Tez No. 322059) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kaul'bars, A. (1881). *Nizov'ya Amu-Dar'yi, opisanniye po sobstvennim issledovaniyam v 1873 g.* (Cilt IX). Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Kondraşev, S. (1916). *Oroşayemoye hozyaystvo i vodopol'zovaniye Hivinskogo oazisa*. Tipografiya Ya. G. Sazonova.
- Kostenko, L. (1874). Hivinskoye hanstvo v sel'skohozyaystvennom otnoşenii. *Voenniy Sbornik*, 4, 373-388.
- Koşçanov, A. (1966). *İz istorii agrarnih otnoşeniy v Hivinskom hanstve v kontse XIX - načale XX vv.* Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Institut İstorii i Arheologii.
- Krauze, İ. (1874). Hivinskoye zemledeliye. *Izvestiya Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestva*, X(1), 40-46.
- Kun, A. (1873a). Zametki o podatyah v Hivinskom hanstve. *Turkestanskiye Vedomosti*, 32.
- Kun, A. (1873b). Poryadok vzimaniya podatey v Hivinskom hanstve. *Turkestanskiye Vedomosti*, 33.
- Kun, A. (1876). Ot Hivi do Kungrada. *Materialı dlya Statistiki Turkestanskogo Kraya*, IV, 203-222.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Lobaçevskiy, V. (1912). *Voенно-statističeskoye opisaniye Turkestanskogo voennogo okruga: Hivinskiy rayon*. Tipografiya Ştaba Turkestanskogo Voyennogo Okrugı.
- Lobiseviç, F. (1898). *Opisaniye Hivinskogo pohoda 1873 g.* Tipografiya Visočayşe Utverjdennoy Tovarişçestva Obshchestvennaya Pol'za.
- Marufov, Z. M. (Ed.). (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati* (Cilt I-II). Russkiy Yazık. [Moynaq Rayoni Hâkimliginiñ Râsmiy Web Saytı](#)
- Moynaq Rayoni Hâkimliginiñ Râsmiy Web Saytı. (t.y.). Moynaq rayoni tarihi. 2 Mart 2025 tarihinde erişilmiştir.
- Murav'yev, N. (1822). *Puteşestviye v Turkmeniyu i Hivu v 1819 i 1820 goda* (Cilt I-II). Tipografiya Avgusta Semena.
- Nasirov, D. S., Bekbergenov, A., Däwenov, E., Däwletov, M., & Turabayev, A. (1990). *Karakalpak tiliniñ orfografiyalıq sözligi*. Karakalpakstan.
- Navruzov, S. (1990). O sisteme zemledeliya Hivi XIX - načala XX veka (po dannım dorevol'yutsionnoy Russkoy literaturı). *Obşçestvenniye Nauki v Uzbekistane*, 8, 49-51.

- Nuriyev, A. (1979). *Zemel'no-vodniye otnoşeniya u Turkmen hivinskogo hanstva v kontse XIX - načale XX v.* Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Institut İstorii.
- Nurmuhamedov, M. K., Jdanko, T. A., & Kamalov, S. K. (1971). *Karakalpaki (kratkiy oçerk istorii s drevneyşih vremen do naših dney)*. Fan.
- Özkan, Ö. (2022). *Hive Hanlığı (1511-1920)*. Selenge Yayınları.
- Saray, M. (1998). Hİve Hanlığı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 167-170). TDV Yayınları.
- Sazonova, M. V. (1946). *Zemel'niye otnoşeniya v Hivinskom hanstve v XIX veke*. Akademiya Nauk SSSR, Institut Etnografii.
- Steingass, F. J. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Librairie du Liban Publishers.
- Şayhova, A. (1989). *Yuridiceskiye dokumentı kak istoçnik po istorii sotsial'no-ekonomičeskih otnoşeniy v Hivinskom hanstve v XIX - načale XX veka*. Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Institut Vostokovedeniya im. Abu Rayhana Beruni.
- Şkapskiy, O. (1900). *Amu-Dar'yinskiye oçerki: K agrarnomu voprosu na nijney Amu-Dar'yi*. Tipo-Litografiya V. M. İl'ina.
- Thackston, W. M. (1993). *Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza Bâburnâme II (Çağatayca metin, Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça tercümesi ve İngilizce tercüme)*. Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 18, Türkçe Kaynaklar 16.
- Troitskaya, A. L. (1968). *Katalog arhiva Kokandskih hanov XIX v.* Nauka.
- Troitskaya, A. L. (1969). *Materialı po istorii Kokandskogo hanstva XIX v.* Nauka.
- Urunbayev, A., vd. (2001). *Katalog Hivinskih kaziyiskih dokumentov XIX - načala XX vv.* Institut Vostokovedeniya im. Abu Rayhana Beruni Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan; Kiotskiy Universitet po İzuçeniyu Zarubejnih Stran.
- Uyğur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Veselovskiy, N. İ. (1877). *Oçerk istoriko-geografičeskih svedeniy o Hivinskom hanstve ot drevneyşih vremen do nastoyaşçego*. Tipografiya Brat'yev Panteleyevih.
- Yassın, U. (2023). Çorak araziği ihya teorisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 84-97.
- Yeni, E. B. (2018). Şecere-i Harezmsâhî'nin yazım ve ses özellikleri. *TEKE*, 7(3), 1456-1471.
- Yılmaz, S. (2006). XVI.-XX. yüzyıllarda Karakalpak Türkleri tarihi. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, S. (2008). *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan tarihi (1873-2003)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yuldaşev, M. Y. (1953). *Zemlevladieniye i gosudarstvennoye ustroystvo feodal'noy Hivi XIX veka v svete materialov arhiva Hivinskih hanov*. Leningradskiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Yuldaşev, M. Y. (1959). *Feodal'noye zemlevladieniye v Hivinskom hanstve i gosudarstvennoye ustroystvo*. Izvestiya Akademii Nauk Uzbekskoy SSR.
- Yuldaşev, M. Y. (1963). K vıhodu v svet sbornika gosudarstvennih dokumentov Hivi XIX veka. *Obşçestvenniye Nauki v Uzbekistane*, 10, 39-45.
- Zaripov, O. (2021). Neighborhood rights in landownership in Turkistan and Crimea, similarities and differences (late XIX and early XX century). *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 18-31.
- Zonn, İ. S., & Glantz, M. G. (2008). *Aral'skaya entsiklopediya*. Mejdunarodniye Otnoşeniya.

Belgeler ve Metin

Belge No. 1

Belge No. 2

(1) *Mankıt*⁷ Maman Biy başlık Yûsuf Bik Yüzbaşı, İr Nazar Biy, Hâcı Bek Biy, Şirmân Biy, (2) Hâl Muhammed Yüzbaşı, Sengi Bay Biy, Ebûlfeyz Biy, Suat Yüzbaşı, Şirim Biy, Koblan Biy, (3) Koş Muhammed Biy, Dosım Biy, Birdi Şükür Biy, Molla Koşum Biy, Turdı Kulu Biy, şol mezkûr biyeler ve yüzbaşılar (4) ve fuکارلار hemeleri ittifâkları *Mankıt* Devlet Nazar Biyğa Cilvan⁸ digen yafnıñ âbhorıdın (5) ihyâ ve emvâtı altı min çanâb birdiler (6) Mehter Aķamız başlık ve Fazıl Bek Biy, *Kazayaklı* ‘Abdullah Biy, *Bişsarı* Canı Bek Biy, *Kıpçak* Sırım Biy, (7) İrcân Biy, *Kaḡlı* ‘Abdî Biy şol mezkûr bolğanlarınñ güvâhlıkları bile mâh-ı rebî’üs-şâniniñ (8) yigirme sekizle[n]cisi sene min dağı iki yüz altmış toķuzda muvâfık sıçkan yılı tâze kiçik çilleniñ yigirmelencisi (9) düşenbe küni yâddaşt bitildi 1269.

1b (1) *Mankıt* Yargandağı⁹ yerler: *Kazayaklı* halknı yeri uzını on sekiz yarım çanâb eni on üç yarım çanâb cem’i iki yüz kırk bir çanâb. (2) Yene *Hıṭay* halkı bile *Kıpçaknı* şerik yeri uzını yigirme çanâb eni on sekiz çanâb cem’i üç yüz altmış çanâb. Yene *Hıṭay* halkını *Ḳonrat* bile çek orta yeri (3) uzını bir kem kırk çanâb eni on üç çanâb. *Kayçılı* ‘Abdullah kırk biş çanâb. *Kayçılı* Kurban Biyni yeri uzını yetmiş dört [çanâb] eni yigirme biş çanâb cem’i min sekiz yüz ilik çanâb. (4) *Kazayaklı* Töre yüz kırk çanâb. *Kuyun* ‘İyd¹⁰ Muhammed iki yüz dağı altı çanâb. *Anna* Mîrzâ Kulu yigirme çanâb. *Kaḡlı* Seyid yeri uzını yetmiş bir yarım çanâb eni kırk üç çanâb (5) cem’i üç min yetmiş dört çanâb. *Tallı Özek* ve *Sarı Maylı* ve *Sarı Çongül* ve *Kara Baylı*dağı yerler: *Kayçılı* Kedey Mîrâb yeri uzını (6) ilik iki çanâb eni on biş çanâb cem’i yeti yüz seksan çanâb. Yene bir bölek yeri uzını altmış iki çanâb eni yarım kem kırk çanâb cem’i iki min dört yüz ilik çanâb. (7) *Aralbay Hıṭay* Odar Baynı yeri iki yüz çanâb. *Aralbay* Koşaynı¹¹ yeri uzını yetmiş çanâb eni kırk biş yarım çanâb cem’i üç min yüz seksen biş çanâb. (8) *Ayteke* ‘Abdullahnı yeri uzını ilik altı çanâb eni on bir yarım çanâb cem’i altı yüz kırk dört çanâb. Yene ‘Abdullah otuz iki yarım çanâb. Yene ‘Abdullah iki yüz çanâb. (9) *Kuyun* Koşum Çak Köz biş yüz çanâb. Yene *Kuyun* Koşum Çak Köz dört yüz altmış çanâb. Yene *Kuyun* Koşum Çak Köz yüz toķsan altı çanâb. (10) *Kıpçak* Çana Bay altmış çanâb. *Boķlı Hıṭay* Yafan/Baḡan? yigirme bir çanâb. *İki*?¹² *Şeyḡ* Matan Biy min altı yüz çanâb. *Bişsarı* Çana biş çanâb. *Aralbay* Sarı Kulu yeti yarım çanâb. (11) *Aralbay* Kün Savuķ üç yarım çanâb. Yene *Bişsarı* Çana altmış üç çanâb. *Aralbay* Cını Bek otuz sekiz çanâb. *Aralbay* Çınbat¹³ dört yarım çanâb. (12) *Aralpay*¹⁴ Yaman on çanâb. Fâzil Bek

⁷ Kişi adlarından ayırt edilmesi için boy adları *italik* verildi.

⁸ Bregel, müstensihin hatasından ötürü *Heyvan* su kanalının *Cilvan* şeklinde yazıldığını belirtir (Bregel, 1967, s. 26).

⁹ Yer adları *altı çizgili* verildi.

¹⁰ Bregel, *Ayd* olarak okumuştur.

¹¹ Bregel, *Tuşan* olarak okumuştur.

¹² Sözcük metinde *elif* harfi olmadan ve biçimlerinde yazılmıştır. Bregel, *Eki Şeyḡ* şeklinde okumuştur.

¹³ Sözcük metinde *çim* (چ) harfiyle “چينات” şeklinde yazılmıştır. Bregel, *Cüneyt* şeklinde okumuştur.

¹⁴ Sözcük *Aralbay/Aralbay* olmak üzere ikili biçimde yazılmıştır.

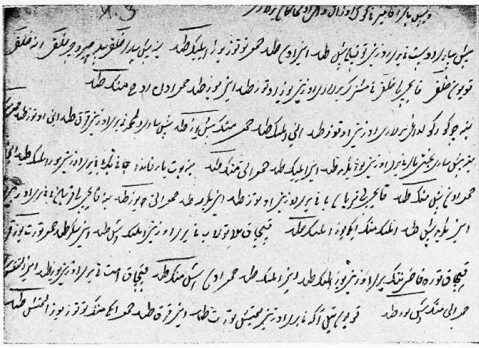
Biy on tanâb. *Qazayaqlı* İşim altmış tanâb. *Aralpay* Taş Bahadır on tanâb. (13) *Çirüci* 'İyd Külü bile *iki? Şeyh* Çın Muḥammedni da'vâlı yeri yigirme üç yarım tanâb. *Aralbay* Taş Bahadır dört yarım tanâb. *Aralbay* Dil Muḥammed¹⁵ Yüzbaşı (14) on üç yarım tanâb. *Qazayaqlı* Nar Muḥammed on biş tanâb. *Aralbay* Hâllî üç tanâb. *Kefe* Yahşı Bay altı tanâb. *Kıpçak* Molla Ötep üç tanâb. (15) *Kuyun* Yahşı Muḥammed Şüfî yigirme tanâb. Yene *Qazayaqlı* Nar Muḥammed dört tanâb. *Aralbay* Sarı Külü Yüzbaşı altı yarım tanâb. *Kıpçak* Molla Oraz tokuz tanâb. *Aralbay* Türrük yeti tanâb. (16) *Kefe* Hoca Keldi bir yarım tanâb. *Qazayaqlı* Bek Birgen yigirme tanâb. *Kuyun* Töre yeti tanâb. *Kefe* Bay Muḥammed dört yarım tanâb. Yene *Aralbay* Sarı Külü Yüzbaşı (17) dört yarım tanâb. Yene *Qazayaqlı* Bek Birgen yigirme tanâb. Yene *Kefe* Nar Muḥammed üç yarım tanâb. *Aralbay* Cüneyt tanâb-ı çehâr-yek. *Bişsarı* Tilegen tokuz tanâb. (18) *Aralbay* Sarı Külü Yüzbaşı iki yüz on yeti yarım tanâb. Yene *Bişsarı* Çana toksan altı tanâb. *Kuyun* Mevlam Külü İşân bile (19) *iki? Şeyh* Matan Biy *Kefe* Çın¹⁶ Murâdnı müşterek yerler uzını kırk biş tanâb eni on sekiz tanâb cem'i sekiz yüz on tanâb. *Kara* Yafdağı yerler – (20) *Çirüci* Fâzıl Bek Biy bile *Qazayaqlı* Molla Bek Birgen *Ayteke* 'Abdullah Baynı müşterek yerler uzını yüz dağı iki yarım tanâb eni kırk sekiz tanâb (21) cem'i dört min tokuz yüz yigirme tanâb. *Kuyun* Koşum Çak Köz iki yüz yigirme biş tanâb. *Kara* Baylını atavıdağı yerler – (22) *Aralbay* halkını yerler min otuz üç yarım tanâb. *Çirüci* Bikler yarım kem kırk tanâb. *Qanlı* 'Abdî Yüzbaşını yeri uzını ilik tanâb (23) eni yigirme bir tanâb cem'i min dağı ilik tanâb. *Qanlı* Latîf İşân üç yüz tanâb. *Ayteke* Tenri Birgen ilik tanâb. *Qanlı* Bik Muḥammed ilik tanâb. (24) *Sarı Çongüldağı* *Qanlı* halkının yerlerini uzını iki yüz altmış sekiz yarım tanâb eni yüz yigirme biş tanâb cem'i 29531-33562 şol cem'din dört min otuz bir yarım tanâb kem kılıb hesâb bolur (25) şolnu içindağı koşulup ölcelgen yerler *Kıpçak* Aman Bay iki yüz tanâb. *Manculı* Hudây Birgen Şeyh altmış tanâb.

2a (1) *Kıyat* Hoş Vakt başlık dört kişi kırk tanâb. *Qonrat* *Kara Moyın* İsmemes bile Çın Fûlâd yigirme tanâb. *Kıpçak* Kutlı Murâd yüz on yeti tanâb. *Qazayaqlı* yeri [min] (2) yigirme tanâb. Yene *Qazayaqlı* Yar Bölek yetmiş biş tanâb. Yene *Qazayaqlı* Yar Bölek on tanâb. *Boklı* Hıyat Odar Bay, *Kuyun* Huday Birgen, *Kıpçak* İr Nazar yeti yüz ilik [tokuz tanâb]. (3) *Kuyun* İr Muḥammed yigirme tanâb. *Manculı* Kurban Bay on beş tanâb. *Kıpçak* Molla İbrahim bir yarım tanâb. *Ayteke* Molla Nur Muḥammed, Tenri Birgen altmış tanâb. *Qonrat* *Handekli* (4) Narbota, Seksen Bay, Oraz kırk tanâb. *Yabu* *Kıpçak* Camat? on altı tanâb. *iki? Şeyh* Nur Muḥammed, *Kuyun* Bayçın, *Ayteke* Pîrim müşterek yerleri (5) dört yüz altmış biş tanâb. Kaşı Şıddıknı mescidiga koyulğan yer biş yüz tanâb. *Sarı Maylı* - *Çirüci* Feyzullah iki yüz tanâb. (6) *Çerüci*¹⁷ Bağ Bek bile *Kuyun* Töre Bekni yeri uzını kırk altı tanâb eni on tokuz tanâb cem'i sekiz yüz yetmiş dört tanâb. *Kayçılı* İşimni yeri uzını altmış üç tanâb (7) eni kırk altı tanâb cem'i iki min sekiz yüz toksan sekiz tanâb. Yene İşim yüz ilik tanâb. Yene İşim yüz ilik tanâb. Yene İşim bile *Aralbay* Koş Birgenni yeri (8) uzını altmış üç tanâb eni on biş tanâb cem'i tokuz yüz kırk biş tanâb. *Qazak* Molla Aman Bay yeti yüz seksen tanâb. *Aralbay* Bay Mîrzâ Maḥ[dûm] (9) yeri uzını kırk altı tanâb eni otuz altı tanâb cem'i min altı yüz ilik altı tanâb. *Aralbay* Molla Oraznı yeri uzını yetmiş sekiz tanâb eni ilik üç [tanâb] (10) cem'i dört min yüz otuz dört tanâb. *Çirüci* Aman Baynı ilik iki yarım tanâb yeri şol yernin içidin kem bolup. *Çirüci* Feyzullah[nı yeri] (11) uzını yigirme tokuz yarım tanâb eni yigirme iki yarım

¹⁵ Metinde "şeklinde bitişik yazılmıştır."

¹⁶ Sözcük "çimenrad" şeklinde bitişik yazılmıştır. Bregel, *Hasan* olarak okumuştur.

¹⁷ Sözcük metinde *çirüci* ~ *çerüci* şekillerinde geçmektedir.

tanâb cem'i altı yüz altmış üç tanâb. *Aralbay* Amannı yeri uzını yigirme biş tanâb eni on bir yarım tanâb (12) cem'i altı yüz ilik biş tanâb. *Kuyun* Koşumı yeri otuz yeti yarım tanâb. *Ayteke* Şeyhî Bay ilik iki yarım tanâb. *Aralbay* Aman Bay ilik tanâb. (13) Yene *Kuyun* Koşum Çak Kız tokşan biş tanâb. *Çirüçi* Fâzıl Bek Biyni yeri uzını otuz yeti yarım tanâb eni on iki yarım tanâb [cem'i] dört yüz [...] . (14) Yene Fâzıl Bek Biyni yeri uzını kırk sekiz yarım tanâb eni kırk biş tanâb cem'i kalğani 1496¹⁸. Şolını içidin *Bişsarı* Molla Cebegen yigirme [...] (15) alur. *Kuyun* İt Emgen yigirme bir yarım tanâb alur. *Kuyun* Dileke üç yüz ilik altı tanâb alur. *Kuyun* Koşum iki yüz altmış dört tanâb. (16) *Kuyun* Cubanç yigirme biş tanâb. *Kuyun* Allaş Yüzbaşını yeri uzını ilik tokşan tanâb eni on üç yarım tanâb [cem'i] yeti yüz tokşan altı tanâb. (17) *Çirüçi* Nakdaynı yeri uzını yetmiş bir yarım tanâb eni yigirme iki tanâb cem'i miñ altı yüz tokşan tanâb. *Kuyun* Cubanç yüz dağı biş tanâb. (18) *Kuyun* Cubanç bile *Koçrat* halkını da'vâli yeri biş yüz ilik tanâb. *Kıpçak* Yabulı Yolli Baynı yeri dört yüz seksen dört tanâb. (19) Yene *Yabu* Yolli Baynı yeri iki yüz yigirme tanâb. Yene *Kıpçak* Yabulı Yolli Baynı yeri uzını seksen tokşan tanâb eni yigirme tokşan tanâb cem'i iki miñ biş yüz seksen bir [tanâb]. (20) Yene *Kuyun* Cubanç iki yüz yigirme sekiz tanâb. *Sasık Köl* - yene *Kuyun* Cubanç yüz tanâb. Yene *Kıpçak* Yabu Yolli Baynı iki yüz tanâb. *Ellik/Yellik*?¹⁹ (21) *Ayteke*, *Çirüçi*, *Anna*, *Manculı* halkını yeri uzını yüz otuz tokşan tanâb eni ilik tanâb cem'i 6950. Şol yerler kem bolğandın sonra kalğani altı miñ biş yüz tanâb. (22) *Kıpçak* Yabu Bek Mîrzânı yüz kırk tanâb yeri. Şol yerni içinde *Kaŋlı* Yûsuf Bek kırk tanâb yeri hem şol yerni içinde. *İki?* Şeyh Seyid Nazarnı otuz tanâb yeri [hem şol] (23) yerni içinde. *Aralbay* Kılçumı kırk tanâb yeri hem şol yerni içinde. Bay²⁰ Muhammed İşânı iki yüz tanâb yeri hem şol yerni içinde. Şol yerler kette kıt'a[dın] kem [bolğan] (24) *Ayteke* Şafâ Maḥdûm yüz altmış tanâb. *Bişsarı* Dilman ilik tanâb. *Kuyun* Mîrzâ Bek bile 'Abdî İşân yeti yüz ilik tanâb. *Kıpçak* Receb [...] (25) uzını otuz yeti yarım tanâb eni on dört yarım tanâb cem'i dört yüz tokşan biş yarım tanâb. *Kazayaklı* Kurban Bay yüz altmış biş tanâb. (26) Yene *Kazayaklı* Kurban Bay altmış tanâb.

2b (1) *Hıta*y halkı bile *Kıpçak* halkı birgen Burhaneddin Aḥundnı²¹ yeri iki yüz altmış iki yarım tanâb. *Anna* *Hıta*y Mîrzâ Fûlâdnı bile *Ayteke* Nur Muhammedni müşterek yeri (2) yüz tanâb. *Kıpçak* Asgar İşân yüz tanâb. *Kaŋlı* Molla Kâdir Berdi Aḥız²² iki yüz seksen tanâb. *Hayvan* Kaledağı yer - *Kıpçak* Allah Nazar Bay bile *Koçrat* (3) *Baymaklı* Yarlıkanman Şûfi yüz altmış tanâb. *Kıpçak* Molla Öteğenni yeri uzını ilik iki yarım tanâb eni yigirme dört tanâb cem'i miñ iki yüz altmış tanâb. (4) *Kıpçak* Allam Birgen İşân yüz yigirme altı tanâb. *Kıpçak* Yabu Molla Muhammed otuz tanâb. *Kıpçak* Molla İşim Mîrâb üç yüz yetmiş biş tanâb. Yene *Kıpçak* İşim Mîrâb yüz ilik tanâb. (5) *Kıpçak* Karcavnı yeri uzını otuz yeti yarım tanâb eni yigirme dört tanâb cem'i tokşan yüz tanâb. *Anna* *Hıta*y Kurtuk Baynı yeri yüz dağı biş tanâb. *Kayçılı* Ömertay ilik iki yarım tanâb. (6) *Kayçılı* Kılıç Bek yigirme altı tanâb. *Kayçılı* Sarı Bay otuz iki tanâb. Yene *Kayçılı* Ömertaynı yeri uzını kırk biş yarım tanâb eni yigirme iki yarım tanâb cem'i miñ dağı yigirme üç yarım tanâb. (7) *[Kayçılı]*ını ḥocalar bile şerik yeri iki yüz altmış bir yarım tanâb. *Kıpçak* Pîr Muhammedni yeri üç yüz ilik tanâb. Yene *Kıpçak* Pîr Muhammed yüz tanâb. *Kıpçak* bile *Baymaklı* halkını da'vâli yeri (8) uzını yigirme yarım tanâb eni on bir yarım tanâb cem'i üç yüz

¹⁸ Metinde *iki miñ yüz altmış tanâb* ifadesi çizilerek üzerine *kalğani 1496* notu düşülmüştür.

¹⁹ Sözcük "یل لیک" şeklinde yazılmış, Bregel, *Ellik* olarak okumuştur.

²⁰ Metinde "بايمحمد" şeklinde bitişik yazılmıştır.

²¹ Metinde *ḥoca* sözcüğü çizilerek üzerine *aḥund* sözcüğü yazılmıştır.

²² Sözcük metinde "آخير" şeklinde gözükmetedir. Bregel, *Ağız* olarak okumuştur.

ilik sekiz yarım ʔanâb. Yene *Kıpçaq* bile *Baymaqlını* daʼvâlı yeri yüz altmış biş ʔanâb. (9) *[Kara]Baylı* künciçarida kette Mehter Aqamızı merhûmınıñ *Qazayaqlı* ‘Abdullah Biy, *Bişsarı* Canı Bek Biy, *İki? Şeyh* Muḥammed Naẓar Biy şol üçsiğa taqsîm kılıp birgen yerleri (10) *[Çir]üçi* Qâdir Birdini yeri uzını kırk tokuz ʔanâb eni on üç ʔanâb cem‘i altı yüz otuz yeti ʔanâb. *Qazayaqlı* Qoş Muḥammedni yeri uzını yigirme altı yarım ʔanâb eni yigirme bir ʔanâb cem‘i külli biş yüz ilik altı yarım ʔanâb. (11) *[Kuy]un* Bay Muḥammed yüz kırk ʔanâb. Seyid Ahmed Hoca otuz ʔanâb. *Kuyun* Muḥsin²³ biş yüz seksen yeti ʔanâb. Yene *Kuyun* Muḥsin yetmiş sekiz ʔanâb. *Manculı* Bala Mergenni yeri uzını kırk altı yarım ʔanâb (12) eni on üç yarım ʔanâb cem‘i altı yüz on üç ʔanâb. *Qayçılı* Çın Bek yigirme iki yarım ʔanâb. Yene *Qayçılı* Çın Bek yeri uzını ve eni yigirme ʔanâbdın cem‘i dört yüz ʔanâb. (13) *Aralbay* Tok Baynı yeri uzını yetmiş iki yarım ʔanâb eni yigirme dört ʔanâb cem‘i miñ yeti yüz kırk ʔanâb. Yene *Aralbay* Tok Baynı bir bölek yeri uzını tokuz ʔanâb eni yeti ʔanâb (14) [cem‘i] altmış üç ʔanâb. Yene *Aralbay* Tok Baynı bir bölek yeri yigirme iki yarım ʔanâb. ‘Abdullah Biy *Qazayaqlı* yigirme ʔanâb. *Qayçılı* Eflâk Çırav on ʔanâb. (15) *Çirüçi* Maḥmûd Bek ilik bir ʔanâb. Yene *Manculı* Bala Mergen ilik ʔanâb. *Qayçılı* Çını Bek ilik iki yarım ʔanâb. *Kıpçaq* Molla Mîrzâ Bay on biş ʔanâb. (16) *Qazayaqlı* ‘Abdullah Biyni kette bölek yeri uzını yüz on bir ʔanâb eni altmış tokuz ʔanâb cem‘i 7659²⁴ _kalğanı altı miñ üç yüz yetmiş ʔanâb. (17) [Şol] kette bölek yeridin taqsîm kılıp birgenler - *Kırk Hıta* Oraḥan Usta üç yüz yetmiş biş ʔanâb. Yene Oraḥan yigirme altı yarım ʔanâb. (18) Oraḥan otuz iki yarım ʔanâb. Yene *Kuyun* İşman Şüffî yüz dağı üç ʔanâb. Yene *Çirüçi* Seyidim Usta kırk ʔanâb. *İki? Şeyh* Cum‘a Qulı altmış yeti yarım ʔanâb. (19) *İki? Şeyh* Cum‘a Qulı on sekiz ʔanâb. Yene *İki? Şeyh* Tilen Usta yigirme altı ʔanâb. *İki? Şeyh* Adıkul on ʔanâb. Yene Cum‘a Qulı dört ʔanâb. *Kuyun* Molla Şadır altmış bir ʔanâb. (20) *[Kıpçaq]* Molla Mîrzâ altı ʔanâb. Yene Seyid Muḥammed İşân yigirme ʔanâb. Yene ‘Abdullah Biyni mescidi üçün qoyulğan yer biş yüz ʔanâb. Mecmû‘ kem bolğan cem‘i 1289²⁵. (21) [...]ur yafnı künbatarida *Qazayaqlı* halkı bile *Uygur* halkını daʼvâlı yeri uzını kırk ʔanâb eni tokuz yarım ʔanâb cem‘i üç yüz seksen ʔanâb. (22)

Yene *Qazayaqlı* ‘Abdullah Biy, *Bişsarı* Canı Bek Biy, *İki? Şeyh* Muḥammed Naẓar Biy şol üç biyni bir bölek yeri uzını seksen sekiz ʔanâb eni altmış yarım ʔanâb cem‘i biş miñ üç yüz yigime dört ʔanâb. (23) Bir kıt‘a yerleri uzını yüz dağı dört ʔanâb eni kırk iki ʔanâb cem‘i dört miñ üç yüz altmış sekiz ʔanâb.

3a (1) Veys Bay Aqamızıñ *Kök Özek*dağı ölçege yerleri: (2) *Bişsarı* Dostnı yeri uzını tokısan biş ʔanâb eni on ʔanâb cem‘i tokuz yüz ilik ʔanâb. Yene *Bişsarı* halkı bile *Çirüçi* halkı *Anna* halkı (3) *Kuyun* halkı *Qayçılı* halkını müşterek yerleri uzını yüz otuz ʔanâb eni yüz ʔanâb cem‘i on üç miñ ʔanâb. (4) Yene *Çukur*²⁶ *Köldägi* yerleri uzını otuz ʔanâb eni ilik ʔanâb cem‘i miñ biş yüz ʔanâb. *Bişsarı* Dil Muḥammedni yeri uzını kırk ʔanâb eni otuz ʔanâb cem‘i miñ [iki yüz] (5) Yene *Bişsarı* Baḥtı? Baynı²⁷ yeri uzını yüz yigirme ʔanâb eni ilik ʔanâb cem‘i altı miñ ʔanâb. Yene *But Yarganda* Canı Bek Biyni yeri uzını yüz ilik ʔanâb eni [...] (6) cem‘i on biş miñ ʔanâb. *Qayçılı* Qurban Biyni yeri uzını otuz ʔanâb eni yigirme ʔanâb cem‘i altı yüz ʔanâb. Yene *Qayçılı* Qurban Biyni yeri uzını [...] (7) eni yigirme biş ʔanâb [cem‘i] ilik miñ iki yüz ilik ʔanâb. *Kıpçaq* Molla Tölepni yeri uzını ilik biş ʔanâb eni sekiz ʔanâb cem‘i dört yüz kırk [ʔanâb] (8) *Kıpçaq*

²³ Sözcük metinde “محسن” şeklinde gözükmektedir. Bregel, *Mümin* olarak okumuştur.

²⁴ Altı çizilerek rakamla yazılmıştır.

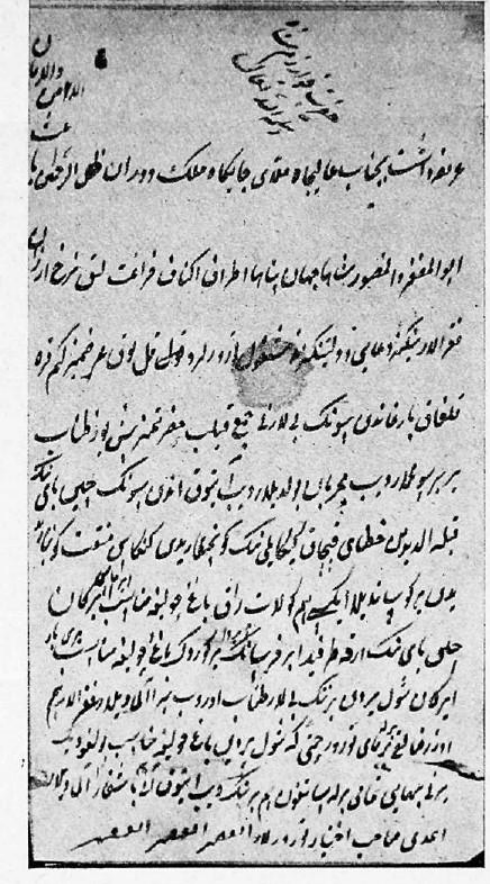
²⁵ Rakamla yazılmıştır.

²⁶ Sözcük چوكور şeklinde kef ile yazılmıştır.

²⁷ Sözcüğün yazımı belirsiz olup *Baḥşı Bay* veya *Yahşı Bay* olarak da okunabilir.

Töre Kaşının yeri uzını yüz ilik şanâb eni ilik şanâb cem'î on biş miñ şanâb. *Kıpçak* Ümmetni yeri uzını yüz şanâb eni altmış b[iş] (9) cem'î altı miñ biş yüz şanâb. *Kuyun* Tilekeni yeri uzını yetmiş dört şanâb eni kırk şanâb cem'î iki miñ tokuz yüz altmış şanâb.

Belge No. 3

(1) 'Arîza-daşt bi-cânib-i 'âlî-câh mu'allâ cây-gâh melik-i devrân zillü'r-raḥman bâ'işü'l-emn ve'l-emân (2) Ebü'l-Muzaffer ve'l-manşûr ḥazret-i ḥarezmsâh sellemehullah te'ala²⁸ şâhâ cihân-penâhâ eṭrâf [ü] eknâf ferâğatlık narḥ-ı erzân (3) fuḳarâlarınız du'a-yı devletinizğa meşgûl tururlar ve kulluk 'arızımız kim *Kara* (4) *Kalfak*[ğa] bargandın soñ biylerni cem' kılıp ḥazretimiz biş yüz şanâb (5) yer birsünler dip mihribân boldılar dib ayttuḳ, andın soñ *Çınbayn*niñ (6) kıbla aldıdın *Hıṭay*, *Kıpçak* *Kıgey*liniñ künçikaṛıdın *Keneges*, *Mankit* künbatarıdın (7) yer kö[r]setdiler ikisi hem köletraḳ bâğ ḥavlığa münâsib irmes irken (8) *Çınbayn*niñ arḳa şarafıda bir ferseng bir yerde bir kürük²⁹ bâğ ḥavlığa münâsib yeri bar (9) irken şol yerdin birin, biyler şanâb urup bire almadılar, fuḳarâlar hem (10) öz rızâlığı birle bermey turur, ḥatta ki şol yerdin bâğ ḥavlığa münâsib bolğudik (11) yerni bahâ-yi tamâmı birle satkun hem berin dip ayttuḳ anı hem başḳara almadılar (12) imdi şâhib-i ihtiyâr tururlar et-taḳşîr et-taḳşîr et-taḳşîr³⁰.

²⁸ Bu ifade, saygıdan ötürü sayfanın en üstünde, ortada yamuk biçimde yazılmıştır.

²⁹ Sözcük metinde كوروك şeklinde yazılmıştır. Bregel, sözcüğü сухая земля "kuru yer" olarak çevirmiştir (Bregel, 1967, s. 89). Sözcük tanımlanamamıştır.

³⁰ Sözcüğün yazılışında t harfi belirsizdir ve sözcük el-ḳasir şeklinde gözükmetedir.

Belge No. 4

(1) İmâret-penâh eyâlet ve hükûmet dest-gâh muqarreb-i hazret-i harezmsâh (2) şecâ'at-âşârığa 'arz-ı ihlâş ü i'tikâdlarımız bu kim külem³¹ *Cavunğur* (3) *Çöllük*³² *Konrat* tâ'îfesi ir³³ bölmekçi bolup irdi özleri böle (4) bilmediler âhirü'l-emr Seyid Cângâ barduk, Seyid Cân Aqamdın (5) bî-cevâb bolup bere bilmeymen tâ bir nişâne bolmasa tip cevâb (6) aytdı, imdi bu yaqdağı heme hazretniñ fuqarâları kölün köldey (7) çölün çöldey ihyâ yerin ihyâday pertav yerin pertavday (8) tenlik birle bölüp berseler heme fuqarâların râzılıkı şol turur (9) imdi hemedan dâna turursız, siz şâhib-i 'izzet öziñiz (10) yaqşı bilürsiz tip bu 'arîza raqam boldı, fuqarâlar heme sizniñ haqqıñızğa (11) du'a-yı hayr itip turupdı hazretniñ fuqarâların hoş-vaqt itseniz şevâb aldığa dâhil bolursız.

³¹ Sözcük metinde كؤلم şeklinde yazılmıştır. Bregel, sözcüğü soru işaretiyle *vece ? [люди]* "tüm? [insanlar]" olarak çevirmiştir (Bregel, 1967, s. 90). Sözcük tanıklanamamıştır.

³² Bregel'in *Çulluk* olarak okuduğu (Bregel, 1967, s. 90) ve diğer kaynaklarda *Şüllük* (Jdanko, 1950, s. 37) şeklinde görülen bu sözcük metinde *kef* ile *Çöllük* biçiminde yazılmıştır.

³³ Burada yer sözcüğü *ir* şeklinde yazılmıştır.

Belge No. 5

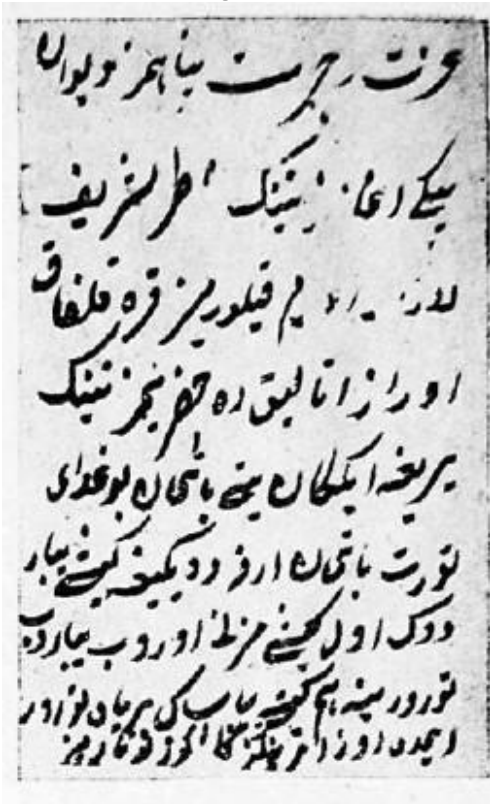

(1) Mürüvvet-mevâdd şefkat ve merhamet-nihâdî Dîvân Bigi Ağa dâme devletühü³⁴ Ağanın cenâb-ı ferâset-me'âblarına (2) bu du'â-gûy u rızâ-cûyların bu tarîka 'arz kıılır kim biz halklara mihribân (3) bolungan emînlerini alınıp kilgendiñ sonra özlari İr Nazar Atalıkğa (4) yanımızğa kişi koşuñ dip âdem yiberğenide ine?³⁵ barurmız digen söz (5) bilen yeti sekiz kün yatdılar yine bir sözleri biz halknın niçe zamândın (6) ihyâ itip olturğan yerlerimizdin her kün tanâb urup biş bölüp (7) ikisini öz hişşeme alıp yine irtesi kün yine şol tarîka itemiz deydür (8) biz halklar mecmû'-yı *Manğıt* bilen *Kenegesiñ* yerige tanâb urulup bolğandın (9) sonra Hivede Dîvân Bigi Ağa dâme devletühünün hizmetleriga barıp (10) ni tarîka mihribân bolsalar şol tarîka aluşurmız, dirmiz bu sözge (11) ni mihribân bolsalar İr Nazar Pehlivânga buyursalar hâşılı Atalık Ağa (12) aytğandik bolsa köp fuğarâlar köp âzürde bolurlar dip 'arz-nâme rağam tepti.

³⁴ Bu ifade, sayğıdan ötürü sayfanın en üstünde, sağda yamuk şekilde yazılmıştır.

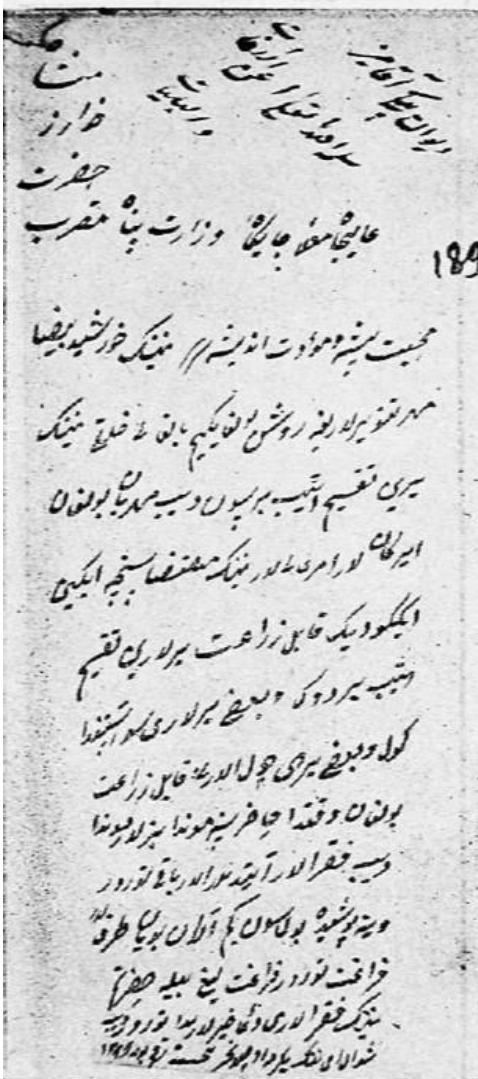
³⁵ Sözcük metinde اینه şeklinde yazılmıştır. Bregel, sözcüğü *ceŭyac* "şimdi" olarak çevirmiştir (Bregel, 1967, s. 91). Sözcük tanımlanamamıştır.

Belge No. 6

(1) 'İzzet ü hürmet-penâhımız Dîvân (2) Bigi Ağamızın hâtır-ı şerîf- (3) lerîğa i'lâm kılurmız *Ğara Ğalfak* (4) Oraz Atalıkda ħazretimizin (5) yerîğa ikken yeti batman buğday (6) tört batman arfa deh-yekiğa kişi yiber- (7) dük ol kişimizni urup yiberüp (8) turur yene hem kişi yibersek bermey turur (9) imdi öz emrinizge köz tutarmız.

Belge No. 7

(1) 'Âlî-câh mu'allâ cây-gâh vezâret-penâh muḳarreb-i ḥazret-i ḥârezmşâh (2) muḥabbet-pîşe ve meveddet-endîşe *Dîvân Bigi Ağamız sellemehullah ta'âla 'ani'l-âfât ve'l-beliyyât*³⁶-nın ḥurşîd-i beyzâ (3) mihr-i tenvîrlarığa rûşen bolğay kim *Balgalı* ḥalkının (4) yerin takṣîm itip bersün dip mihribân bolğan (5) irkenler emr-i 'âlîlerniñ muḳtażâsınca ikin (6) ikküdik ḳâbil-i zirâ'at yerlerin takṣîm (7) itip birdük ve ba'zı yerleri su astında (8) köl ve ba'zı yeri çöl alarnı ḳâbil-i zirâ'at (9) bolğan vaḳtda ḥâzır siz munda bizler munda (10) dip fuḳarâlar aytdılar alar bâḳî turur (11) ve yene pûşîde bolmasun kim el'an bu yan taraflar (12) ferâgat turur ferâgatlıgı bile ḥazretim- (13) niñ fuḳarâları du'â-yı ḥayrlarıda turur dip (14) şevvâl aynıñ yigirme üçlençi pençşenbe raḳam boldı 1288.

³⁶ Bu ifade, saygıdan ötürü sayfanın en üstünde, ortada yamuk biçimde yer almaktadır.

Structured Abstract

In the mid-19th century, the aristocracy and the clergy owned about 9/10 of the land in the Khiva Khanate. This elite class controlled the region's most fertile agricultural land, vast pastures, water sources, and irrigation systems. The largest landowner was the khan himself. Not only did the khan own vast territories, he also had absolute disposal rights over state lands (Yuldashev, 1963, pp. 40–41).

The lands of the Khanate are divided into three categories: a) state lands, known as memleke-yi pâdşâhî or memleke-yi pâdşalık; b) private lands belonging to the rulers, referred to as mülk-i hâlis, mekân-ı hâlisî or mezra‘-ı hususî; c) Foundation lands belonging to religious and charitable institutions (Ivanov, 1937, pp. 42–43; Bregel, 1961, p. 94).

In the Khiva Khanate, peasants were primarily permanent residents and tenants of the memleke-yi pâdşâhî estates. These peasants belonged to various ethnic groups, including Uzbeks, Turkmens, Kazakhs, and Karakalpaks. According to archival documents, the size of the land granted to peasants varied from 5 to 10 tanap. Some peasants had no land and were known as bî-vatan or bî-vatanlı. Others owned land so small that only one house could fit on it. Peasants were also obliged to pay a land tax called salgut on the land they owned. This tax was levied according to the size of the land owned (Ivanov, 1940, pp. 24–26). The aforementioned communities carried out legal transactions relating to land ownership and use rights under the authority of the Khanate. Relevant official correspondence, petitions and requests were handled directly with the central khanate authorities. In this context, a large number of documents relating to land ownership and legal transactions have survived.

These surviving documents from the Khiva Khanate are connected to land law and can be categorised as follows: a) lists of landowners in different regions of the Khanate, b) tax records and other documents related to the collection of land taxes, c) descriptions and lists of land holdings of various individuals and tribes, d) tarhan's yarlıks, e) yarlıks related to land donations, f) land purchases, mortgages, and lease documents, g) waqfs, h) reports, letters, and petitions (Bregel, 1972, p. 32).

This paper analyses seven land documents belonging to the Karakalpaks who lived in the Khiva Khanate territory in the 19th century. The documents, which are written from lower to higher authority, consist of five petitions, one memorandum, and one land record, and are written in Chagatai. For the purposes of this paper, facsimile samples were re-read and introduced to Turkology research. The documents consist of five petitions written from lower to higher authorities, one memorandum, and one land record. These land documents reflect the socio-economic relations of the Karakalpak people within the Khanate, including their settlements and class structure, as well as how the land ownership system functioned. They also contain important information on relations and disputes between Karakalpak tribes, the position of landowners, and the size of land holdings. Consequently, the documents contain a rich vocabulary of land terms, clan names, geographical terms, personal names, and titles.

The texts contain several important terms reflecting land ownership, rights of use, and legal transactions related to land. These include müşterek yer/şerîk yer which refers to a piece of land used in common; çek orta yer which marks the territorial boundary between tribes; hâzretimizniñ yeri which indicates that state lands are leased by peasants; and da‘vâli yer over which a dispute or litigation is in progress.

Another striking feature of the documents is the clan names, which reveal information about administrative organisation and social identity. Large Karakalpak tribes, such as Cavunğur, Çöllük (Şüllük), Hıtay, Kıpçak, Keneges, and Manķit/Manğit, as well as many smaller tribes representing their subdivisions, are mentioned. Alongside the clan names, different amounts of land are allocated to each clan, as well as the locations of these settlements. These include wetland areas such as Manķit Yargan, But Yargan, Ğara Baylı, K k  zek, and Tallı  zek, as well as regions such as Ğınbay and Kigeqli.

Land records are an extremely rich source of information about personal names. Looking at examples such as H l Muħammed, Ğoş Muħammed, ‘lyd Muħammed, Ğın Muħammed, Dil Muħammed, Nar Muħammed, Yaħşı Muħammed, Bay Muħammed, Bik Muħammed,  r Muħammed, Nur Muħammed, P r Muħammed, Allah Nağar Bay, Mevlam Ğulı, Cum‘a Ğulı, Tenri Birgen, Hud y Birgen, Allam Birgen, the clear influence of the Islamic faith can be seen in the naming tradition among the Karakalpaks. These names provide valuable insights into the culture and worldview of the Karakalpaks, as well as offering clues about their word formation patterns.

In conclusion, the land documents are one of the main sources of information on the socio-economic, administrative, and legal structures of the Khiva Khanate. They are also extremely important and valuable texts for linguistic research. They will make a significant contribution to studies in linguistic history, sociolinguistics, nomology, onomastics, and dialectology.